

К 6516 — 174469

7

МОЛОДНЯК

10-11

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

1

9

3

2

В ОУ ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ВСТУП. 1. ЗАДАЧА НАУКИ. 2. ЗАДАЧА ПЕДАГОГІКИ. 3. ЗАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.

АЛГЕБРА

І ТРИГОНОМЕТРИЯ

В. П. МАКШИН. 1958. 128 с. 12 іл. 1000 экз. 1000 экз. 1000 экз.

ВСТУП. 1. ЗАДАЧА НАУКИ. 2. ЗАДАЧА ПЕДАГОГІКИ. 3. ЗАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.

ВСТУП. 1. ЗАДАЧА НАУКИ. 2. ЗАДАЧА ПЕДАГОГІКИ. 3. ЗАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.

ВСТУП. 1. ЗАДАЧА НАУКИ. 2. ЗАДАЧА ПЕДАГОГІКИ. 3. ЗАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.

ВСТУП. 1. ЗАДАЧА НАУКИ. 2. ЗАДАЧА ПЕДАГОГІКИ. 3. ЗАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.

ВСТУП. 1. ЗАДАЧА НАУКИ. 2. ЗАДАЧА ПЕДАГОГІКИ. 3. ЗАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.

ВСТУП. 1. ЗАДАЧА НАУКИ. 2. ЗАДАЧА ПЕДАГОГІКИ. 3. ЗАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.

ВСТУП. 1. ЗАДАЧА НАУКИ. 2. ЗАДАЧА ПЕДАГОГІКИ. 3. ЗАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.

ВСТУП. 1. ЗАДАЧА НАУКИ. 2. ЗАДАЧА ПЕДАГОГІКИ. 3. ЗАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.

ЦІНА 85 КОП.

ЦЕНТРАЛЬНА
БІБЛІОТ

V.N. Karazin Kharkiv National University

	Стор.
ГР. САЧЕНКО — Два світи	3
ГРИГОРІЙ ЕПІК — Петро Рожен	5
ЯК. ЛИСОГОРКО — Король газ	55
СТ. К. ИЖАНІВСЬКИЙ — Чайхана	62
ОЛ. ДОНЧЕНКО — Карім Маматов	65
ЕМІ СЯО — Вата	79
І. ПІЛЬГУК — Твердим кроком	81
В. СОВКО — Тайга	92
П. КОЛЕСНИК — За бойову реалізацію ухвал ВКП(б)	94
О. БІЛОКОПИТОВ — Жовтневий огляд му- зичного фронту України	108
С. ГОРДЕЄВ — Клясове, людське, чуже ста- влення до робітника-літератора — таке завдання	119

РОЗЦІНКА НА ЖУРНАЛИ ТА ГАЗЕТИ НА 1933 РІК Видавництва ЛІМ ДВОУ

№№	НАЗВА ВИДАННЯ	Період на рік	Якою мовою	Розцінка					
				На 3 м.		На 6 м.		На 12 м.	
1	Життя й Революція	12	Укр.	3	75	7	50	15	—
2	За Маркс. - Ленінську Критику	12	"	3	75	7	50	15	—
3	Кіно	24	"	1	80	3	60	7	20
4	Колгоспна Україна	12	"	3	75	7	50	15	—
5	Литературний Строй	12	Рос.	3	75	7	50	15	—
6	Металеві Дні (Одеса)	12	Укр.	3	—	6	—	12	—
7	Молодіяк	12	"	3	75	7	50	15	—
8	Масовий Театр	12	"	1	80	3	60	7	20
9	Радтеатр	6	"	2	25	4	50	9	—
10	Радянський Фронт	12	"	6	—	12	—	24	—
11	Червоний Шлях	12	"	14	50	9	—	18	—

Передплату приймають усі міські районні бюро „Сюзпечати“
всі поштові підприємства, листовні та фабрично-заводські газетні
експедиції.

ДИРЕКЦІЯ В-ВА ЛІМ

Пролетарі всіх країн, єднайтесь!

Молодняк

ОРГАН ЦК ЛКСМУ

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ - МІСЯЧНИК

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

10-11

(70-71)

ЖОВТЕНЬ — ЛИСТОПАД

1932

двоу-літ

68
59

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського
Друку“, „Картковому репертуарі“ та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати“.

ДВОУ УПП. 7 друкарня ім. Фрунзе.

Харків, Донець-Захарж, 6.

Головліт 6773.

Прим. 3.572.

Зам. 1916.

Г. СЯЧЕНКО

Д В А С В І Т И

МАЛИНОВИЙ займається
схід,
Підіймається край землі
І розмореним голосом

Трубить натруджений ранок.
Сонце викотить день перемог,

Що виходить з імлі, —
Світ, покращаний кризою,

Виставить ребра, мов грані.
Вітер — в ребра!

Бригадир революції —
вітер —

Дужим продувом —
В шпари старезних держав!..

На відгули повстань
Ось рвонула

Республіка світу:
Надекспреси часу!

— Навперейми хижацьких
заносів ножа!

Світ розкраяно:
Табір.

І табір.
Світ гойдається п'яно

На цих терезах.
Та тверезий стоїть

Вагівник, і могильник
і грабар —

Пролетар.
Ситуацій клубок розріза, —

Він фіксує
Всі збройні повстання,

Він доводить,
Де зрада і страх.

Він враховує
Коли настане

В пан-Европі
І криза, і страйк...
Свіжий вітер
Республіки слави,
геройства,

звитяги
Він розтрубами трубить
У кожен покращаний кризою
край:

— Ми, тільки ми
Стоїмо впоготові

На твердих, на своїх
Путях!

Криз кістлява рука
Надзвичайно берка.

Пан-Европа хропить
І над краєм труни захолоне.

— Стрінем ранок усі
У вогнях барикад,

Стрінем ранок
В рядах переможних колон!

Так!
Це значить Альфонсу

еспанському
точка!

Із Детройту ливар!
Ліверпульський докер.

І марсельський моряк!
Починається ера незнана,

браточки,
Починається ера прекрасна,

браточки,
Коли певність і впертість,

Як серце, горять!

Починається ера нового.

І громи товчеться земля.
І багнети, як первістків любих,

Колишуть шаршаві долоні,

— Зір — на зорі Кремля!

— Путь — на зорі Кремля!

Щоб аж слалися плавко

Розпалені коні.

Годі гаяти час.

Електричний циклон на
мотори!

Щоб історію людства
переверстать,

Революцій

огромні потвори

Буде партія

скрізь очоляти.

Наша партія —

Серце радянських

республік широких, —

Випромінюй сторінки країни,

Що входить в історію
слави.

Лише ти підняла у жорстоких
боях

Вирішні п'ятиліток пляновані
роки!

І до тебе ідуть на судільних
ногах

Міліонні колгоспівські лави.
Нам віддайте свідомість свою

В переплав, у обточку —

Із Детройту ливар,

Ліверпульський докер

І марсельський моряк!

Ось поглянь: ось проходять

Чудові, ударні браточки —

Розлилась на кашкетах

Така малинова зоря!

З нами вийшов Монмартр —

Перший вал революції,

Ведінг — другий,

Із нами увесь, як один!

Кулі Нанкіна теж

В лави наші ввіллються.

Буде гнутись земля

Під вагою твердої ходи.

Справа честі

Ці стяги щоб кров'ю
офарбить.

— Стань!

Провіримо силу свою!..

Від гарячих цехів,

Від ударих бригад зерно-
фабрик

Я, заспівач, стою

У військовій строю!

ГРИГОРІЙ ЕПІК

П Е Т Р О Р О М Е Н*

(Роман)

XVII

РЕШТУ дня Ромен використав для організації цехового апарату на обслуговування госпрозрахункових бригад. Збігав кілька разів до товариша Майфельда, радився з Юрком Загребою, обговорив це питання на ходу з членами бора і наприкінці дня міг заявити Майфельдові, що все зроблено, щоб негайно перейти до вищої форми організації праці. Він зайшов до Давида Майфельда, поінформував його, що зроблено.

— Ударництво і соцзмагання тільки тоді дає потрібний ефект, коли його помножено на госпрозрахункові бригади, — закінчив свої думки Ромен.

— Правда, Ромене. Госпрозрахункова бригада — це ліквідація господарчої знеосібки кожного робочого колективу. Але знай, друже, що тобі доведеться дуже багато попрацювати. Наш обліковий та пляновий апарат зовсім непідготований. Госпрозрахункові бригади вимагають найточнішого обліку, кожного дня, найуважнішого.

— Буду перевіряти, — Ромен сказав це так, що Давид Майфельд мав цілком покласти на нього. Але Роменова заява викликала деякі побоювання. Давид Майфельд мусив її скорегувати, поширити.

— Справа, голубчику не в тому, що ти будеш перевіряти. Для такої роботи потрібно мобілізувати увесь цеховий актив. Кожна бригада мусить знати не тільки те, скільки вона виробила. Вона мусить знати прайс-курant цін, суму витрати матеріалів, заощадження на ньому, бригада мусить знати на скільки відсотків вона знизила собівартість, що це зниження дає для справи соціалістичного нагромадження по цехові, по цілому заводу. Треба досягти того, щоб кожний робітник повнотою відчув, а в цьому вирішальна роль плянування і обліку, що він, а не хтось інший, відповідає за виконання плянів свого агрегату, цеху, заводу. Звичайні розмови

* Продовження. Початок див. №№ 5-6, 7-8, 9 журн. „Молодіяк“ за 1932 р.

про це небагато вазать. Робітників треба організувати на конкретній господарчій справі своєї бригади і якщо ми досягнемо цього, — ми дійдемо таких наслідків, які нам і не снилися.

— Я розумію. І звичайно зроблю все, щоб підняти на ноги увесь цех. У нас будуть утруднення із змінами, але я певен, товаришу Майфельде, що і ці труднощі ми подолаємо.

— Тобі, — усміхнувся Майфельд, — доведеться не поспати якийсь тиждень, зверни пильнішу увагу на право-лівацький блок Довбні з Хихлею, швидше розплутай справу Сапіги, бо все це одбивається на виробництві.

Майфельд зосереджено змовк. Ромен не порушував його мовчання. Давид Майфельд ніколи не хапався із словами, напружено обмірковував і Ромен мав зачекати. Він знав, що секретар партійного комітету не говорив ніколи нічого зайвого, але ніколи не забував перевіряти доручення.

Вистрѣпана Майфельдова брова знялася вгору. Ромен напружив увагу.

— Крім цього, тобі, Ромене, треба простежити, як працює газета.

— Майка — хороший редактор.

Давид Майфельд легенько посміхнувся. Цей усміх упіймав Ромен, заперечив його поглядом повної байдужості.

— Хороша! — Майфельд сказав це з тією ж усмішкою. Вона примусила Ромена скинути захмарену байдужість, заговорити простіше, ширіше.

— Я думаю, що газету треба перетворити на багатотиражку, поставити їй завдання обслуговувати увесь цех.

— Трохи не точно, Петрусю.

Ромен нервово скинув плечима. Майфельдова поправка схвилювала його.

— Я кажу про газету. „Обслуговувати“ це не зовсім точний термін, і тобі, Ромене, такої формули про роль нашої преси я не прошую.

— Я згоден.

— Отож. Газета мусить бути організатором. І Майка, я певен цього, цілком упораетсяя.

Майфельд промовчав, чекав, що скаже Ромен. Але Ромен теж мовчав. Він думав зараз про Майку. Мислі його закружляли біля Вовкового молота, збилися на одному. Ромен бачив, що Майя Сніжок змінила роздратованість на щире до нього співчуття, радів з того. Алеж, коли він сьогодні підійшов до неї, — Майя, як і завжди, запитала його, як краще зорганізувати в газеті висвітлення переходу на госпрозрахунок і, вислухавши його думки, скопилася й побігла. Відчувши легкий біль, Ромен одкинув ці думки, повернув їх до Майфельда.

— Поза всім, товаришу Майфельд, ми зв'язалися із сталеливарним, написали до інших заводів.

— Ти про Аслонянову імпортоманію?

— Так. Ми обрахували, що біля п'ятидесяти відсотків імпор-
тних матеріалів можна виготовити на нашому заводі, відсотків
двадцять легко дадуть інші заводи.

— Прекрасно.

Майфельдове піднесення підбадьорило Ромена. Надало його
думкам сили, певности.

— Завтра організуємо спільну нараду із сталеливарни-
ками. І ти знаєш скільки ми можемо заощадити золотих карбованців?

— Мусиш сказати.

Давид Майфельд пильно дивився на осяяне в захопленні лице
Ромена, чекав.

— Вісім мільйонів на рік! Мені допомагає цей кумедний Вольф.
У його прекрасна голова.

— Не зовсім.

Ромен зареготав.

— Ти думаєш про той його виступ на зборах?

— Саме про нього.

— Він мене мало не вбив. Але найсильніше капнуло Майці.
Вона помістила в газеті Вольфів портрет. І коли Вольф прочитав,
що його виставлено, як кращого будівника соціалізму, він мало не
вмер. Вимагав, щоб газету знищили, просив, щоб зняли портрет,
хотів заквацювати смолою.

— Я чув.

— І всі подробиці знаєш?

Майфельд покрутив заперечливо головою.

— Чув трохи.

— Коли він почав протестувати, робітники забули про збори,
схопили його.

— Силою?— Мейфельдове запитання бризнуло нотками тривоги.

— Силою! Але вони ухопили його на руки й почали качать.
Всі ж знають, що Вольф прекрасно працює. А Райблена не люблять.
Його ніхто вже і на прізвисько не кличе.

— З ним треба поводитись найувічливіше.

— Я розумію. Робітники жартують. Щоправда, Райблен дуже
нервово сприймає їхнє „гер валюта“, але він у цьому винен сам.
Та й фахівець із нього липовий. Німецькі товариші розповіли мені,
що до приїзду на Україну Райблен працював за главковерха яко-
гось дуже сумнівного балаганчика. З них ніхто його не підтримує
і те дражливе „гер валюта“ пішло, мабуть, від них.

— Райблен рвач. Він вимагає на дорогу дві тисячі доларів.
Заводоуправа не може йому дати, бо Райблен не складав з нами
такої угоди, але у поводженні з ним треба бути особливо чемним.
Бо якщо справжній пролетар може зрозуміти те „гер валюта“ як
жарт, нехай і дошкульний, то Райбленова дрібнобуржуазна душа
буде тільки злоститися. Кажуть, що він був уже раз на Україні.

— З окупаційною німецькою армією був і Вольф, але з
Вольфа справжній фахівець, а Райблен циркач. Ми благословили
його. Нехай їде.

— Ваше вирішення правильне, Ромене. Васильїв сьогодні розмовляв із ним і ти не можеш уявити до чого дійшов Райблен. Він швидше подібний на шантажистов, ніж на фахівця. Райблен вимагає, щоб заводоуправа дала йому авто.

Ромен голосно зареготав.

— Факт! І уяви для чого, Дружина не може пройти до розподільника. До нього півкілометра, а в трамваях і автобусах вона відмовилася їздити принципово.

Регіт Роменів посилювся, віддався в дріботливому здригуванні шибок, сколихнув пасма диму.

— От арап! Хоч би ж було за що. Ну, тепер я розумію, чому його син так любить.

— Я чув, Петрусю. Але давай кінчати. Не забудь ще про одно. Виробничий ефект, якого ми безумовно досягнемо, треба використати для закріплення партійної роботи.

— Ми працюємо. Я певен, товаришу Майфельд, що після перемоги над проривом до наших лав увіллється не один десяток найпередовіших і найчесніших пролетарів. Я переконаний...—Ромен затнувся, подумав щось і аж потім додав,—що після цього ми зуміємо зрушити навіть мого старого.

— Старий Ромен—прекрасний робітник, Петрусю. Ти тільки не мусиш говорити з ним, як старший. Він скаржився мені:

— Батько?

— Так — відповів Давид Майфельд на Роменів подив.—Приходив до мене. Це було зовсім недавно. Я тобі не говорив?

— Значить, старий скидає вудела. Затявся.—Ромен згадав свої останні розмови з батьком, його меншу роздратованість, демонстративність і тепер легко розв'язав причину батькового спокою.

— Раз батько говорив з тобою — піде на іншупуть. Він обминав нас, не хотів говорити, а це знаменна річ. Але я тебе затримую. В цеху ще є справи.

— На все — кивнув Майфельд. Заходь завтра. Або додому.

— На перерві,—гукнув Ромен і майже вибіг.

Товариш Майфельд протелефонував директорові. Умовився з ним піти до тракторного, де призначалося збори у справі переходу цеху на госпрозрахункові бригади і, швидко зібравшись, теж пішов.

Ромен відчув нову хвилю припливу енергії. Розмова з Давидом Майфельдом, його віра в Роменові сили підняла хлопця на цілу голову, сконденсували силу його запалу в єдине бажання виконати накреслену програму.

— І ми виконаємо,—вимовив Ромен у такт колосальному стрибкові. Ромен ішов так швидко, що навіть не помітив як наштотхнувся на вагонетку з купою деталей. Стрибнувши, він озирнувся. На вузькій колії міжцехового проходу стояли вагонетки, навантажені різноманітними деталями. Пильніше оглянувши їх, Ромен побачив, що деталі ці викопано з куп брухту, пригадавши, що комсомольці ухвалили організувати суботник. Вони взяли на себе обов'язок перекинути купи брухту в огненне черево мартенів, пообіцяли

винайти з нього все придатне, використати і в цей спосіб виграти на заощадженні.

З-за могили брукху долітали голоси, жарти.

Ромен глянув до місця, де працювали товариші, помітив там незмінну Майїну червону шапочку. Він підійшов ближче. Той факт, що, закінчивши свою зміну, Майя працювала з комсомольцями, не здивував Ромена, але він побоювався за газету.

— Майко!

— Товариш Сніжок, — з'їмітувала Майя його поклик. Вона ви-
простала спину, чекала що мав сказати Ромен.

— А газета?

— Все готове.

Майя нахилилася до роботи. Та Ромен не легко сприйняв її підкреслено байдужий тон. Він його вдарив особливо боляче, а те, що Майя одповіла так Роменові сьогодні вдруге, — схвилювало його.

Ромен підвищив голос.

— Гляди, Майко, бо зараз із газетою не те, що було.

— Глядю, товаришу Ромене. — Помітивши, що Роменові таки достатньо дошкулила її відповідь, Майя вдоволено засміялася. Посмішка її пропекла Ромена до серця, стривожила його, рвучко кинула від дівчини, примусила обернутися і швидко втекти.

— Ну, й завзята бісова дівчина, — Сказавши, Ромен одразу розгадав, чому він завжди нервував, зустрічаючись з нею. Майя не належала до тих людей, які скоряються авторитетові інших. Вона не визнавала нічії зверхности, уперто воювала за своє, цілком окремішне і самостійне місце у системі людських стосунків. Вирішивши, що саме з цих причин Майя так поводитися з ним, Ромен перекинув думки до Галини. Вона ніколи не перчила Роменові. Йшла на всі його вимоги, підхоплювала кожне його слово і кожний рух. Ромен не помічав цього. Йому було навіть приємно, що Галина так віддано сприймала все, підтримувала, щоб він їй не говорив. Можливо, саме тому Ромен і згадав зараз розмову у лісопарку. Вона була виняткова. Галина вперше це тільки заперечила Роменові вимоги, скритикувавши його погляди. Галина скваліфікувала їх, як мрії дрібного буржуа, який, лагодячись одружитися, домагається права безумовної першости на дівчину. Мислі пробігли, як вихор, дійшли останніх слів, що їх кинула Галина.

— Шукай собі святу невинність!

— Так я помилявся? — повторивши зараз своє запитання, Ромен пригадав, як вона зірвала з місця самокатку і скочивши на неї, майнула за ріг алеї. Ромен не в стані був розв'язати причин, з яких чинила Галина. Захоплений роботою на заводі, заглиблений у зшив великих справ, Ромен, по суті, мало знав Галину. І саме тому її раптову утечу, він пояснював просто нервовим станом. „Адже ж праця кондукторки не належала до тієї категорії, де нерви можуть одпочивати“. Подумавши так, Ромен пошкодував, що не наздогнав її, не зупинив. Він бо знав, що покинути його самого

Галині не легко було, та ще важче вона мусила сприйняти те, що Ромен не зупинив її, не стримав.

— Якось полагодиться,— вирішив Ромен.— Думка ця лягла філософським спокоєм, викликала тиху усмішку бажаної зустрічі, виповнилася упевненим почуттям, посилила Роменове бажання поїхати сьогодні до Галини, забилася нетерпеливістю очікування.

Розмірковуючи так, Ромен обійшов цех. Не побачивши нікого із першої зміни, він вийшов з низеньких дверей і рівно пішов до буфету. Ромен хотів побачити Максима Вовка. І попрямувавши саме до буфету, Ромен не помилився. Над похилими плахами буфетних стопок, він побачив Вовка. Обличчя йому звисало аж на скло, а очі пильно шарили по вазах цукерок.

Ромен тихо підійшов, взяв його за руку.

— А-а!— Максим Вовк сумно посміхнувся.

— Що тобі?

— Вибираю хлопцям гостинця. Давайте, що є краще. І рівно, бо коли не буде однаково,— Юрко з Віллі організують дома буфет, розподілятимуть усе найточніше. Інакше не визнають.

Максим Вовк говорив не весело й нечітко. Інші мислі здавлювали його міцний лоб, позбавляли слова тієї зрівноважености, якою володів коваль.

Ромен бачив, що Максим Вовк з чогось нервувася, але далі запитувати його не наважувався. І хоч як хотів він розвіяти Вовків сум з очей, підбадьорити його, повернути до тієї рівноваги, з якою працював коваль біля молота, та товариські почуття, те розуміння, що не завжди доцільно нагадувати людині про її сум, стримали Ромена.

— Значить, додому, Степановичу?

— Додому.

Максим Вовк заховав у кишеню гостинця і запитально зупинив очі на Роменові.

— Я теж.

— Тоді будемо йти разом.— Думка про батька на момент зішла з Вовкового лоба, відпустила кільця напруги. Максим Вовк ішов в Роменом поруч, розпитував його про розмову з Майфельдом, організацію плянування. Коли ж вони обігнули мартенівський цех і Вовк завернув у той міжцеховий провулок, де Ромен тільки що зустрівся з Майкою, Петро його зупинив.

— Я хотів побачити Майку,— пояснив Вовк.

— А я якраз навпаки. Не хочу її бачити.

Слова Роменові вирвалися самі. Він не збирався їх висловити, Ромен не хотів, щоб навіть Максим Вовк, його товариш, дізнався про дошкульні хвилювання, щоб Вовк зрозумів оте невовлиме почуття образи, що лишалося Роменові завжди після зустрічі з Майкою.

— Як не хочеш,— ходім сюди. А мені цей Райблен жити не дає!

— Знову про валюту?

— Не смійся, Ромене. Мені не до сміху. Ти ж уявляєш моє становище. Він щодня заходить і наша розмова починається з того, що мій Юрко зіпсував йому сина.

— А Віллі й справді не поїде з ним?

— В тому ж і штука. Віллі категорично зрікається покинути Радянський союз, а Райблен усю провину складає на мене. Ти, каже, його напутив, ти збив хлопця. Залякує його голодом, холодом, тортурами, яких йому завдають більшовики.

— А Віллі?

— Віллі регоче з цього. Я каже сам будую життя, а виросту— тоді поїду й до Німеччини. З нього прекрасний хлопак. Учора, коли Райблен особливо наполіг на нього, Віллі кинув якісь там вираховання, що вони їх обчисляли з Юрком, і знаєш, що він сказав батькові?

Ромен напружив увагу. В голосі Віллі Райблена Ромен міг відчувати подих найпередовіших пролетарів Німеччини. І дарма, що Віллі мав чотирнадцять років. Віллі цілком усвідомив своє місце в суспільстві. І саме тому його відповідь мала бути дуже знаменною.

— Ти можеш їхати. Я не заперечую. Ти можеш брехати на нас, повернувшись, але знай, що, коли німецькі робітники не скинуть соціаль-зрадників з їхньою буржуазією за два роки, — я приїду вже не піонером, а робітником — комсомольцем. Я буду битися за Радянську Німеччину у перших лавах.

— Віллі сказав так?

— Він не сказав, Ромене, а викував ті слова!

Товариші мовчки вийшли за браму. На трамвайній колії суцільною лавою парадували новенькі вагони міської електричної залізниці, поспішалися до міста.

Максим Вовк, знаючи, що Ромен, завжди очікував на той вагон, де працювала Галина, кинув йому руку, але Ромен затримав її.

— Нам з тобою разом, — пояснив він, підводячись на низенький ганок вагона.

Вовк недовірливо підвів мітли чорних вій.

— Справді, — усміхнувся Ромен, умошуючись з ним поруч.

Вагон брязнув дзвінком сигналу і легко рушив.

Ромен довго постерігав особливу Вовкову зосередженість, навжився розпитати, але упізнавши якусь особливу напругу його думок, помітивши, як важко працювали його нерви, — одкинув своє бажання.

З Вовкової голови не йшла думка про батька. Вона вирувала, певніше, підсилена розмовами про зрадництво Сапіги, полонила все ковалеве тіло, билася в кожній клітині, порушувала його спокій, примушувала чітко відповісти на старе Вовкове питання. Вовк це розумів. Він знав, як одповісти. Але наперекір до цих думок ставали інші. Максим Вовк розумів, що батько робив несвідомо, чинив те підкорений незламним законам капіталістичних злиднів. А саме це і заважало йому твердо й чітко вирішити питання, як

нів повинен ставитися до батька. Що він мусить одповісти йому, коли б життєві шляхи звели їх віч-на-віч.

XVIII

У чепурному затишку кімнати плескалося літепло тихої розмови друзів. Вони говорили неголосно, трохи зажурно. Нехапливі слова старого Ромена, добре зважені спокоем літ та певності, не здійсмалися ані разу на гребінь незрівноваженого вигуку. Ромен говорив з Дем'яном Омеляновичем так тихо, наче він оповідав йому найбайдужіші речі. На столі стояла звичайна пляшка синюватої горілки, малюсенькі чарочки, їжа. Кожний з них сердешно розкривав свою життєву путь, перегортав сторінки історії далеких подій, вертав до сьогодні. І хоч кожен з них був досконало обізнаний з життям заводу, Ромен знав, як прожив свої сімдесят три роки Дем'ян Омелянович, а старий Сніжок не згірше знав Тимоша Ромена, проте, спогади їхні були цікаві, теплі. В них не було, ані непотрібного підкреслення якихось фактів, що його часто вживають бідняки життєвого досвіду та боротьби, ані нарочитого зменшення особистих вчинків до чого вдаються ті ж таки громадські злидарі, коли хочуть підкреслити своє не абияке місце в революційній боротьбі. Розмова двох людей звичайна, непідкреслено проста, була відбитком тої простоти, щиросердості і прямолінійної принциповості, що її дала їм їхня кляса, якої вони навчилися, віддавши своє життя на ствердження нового суспільства.

— Я, Тимоше, не виню дітей. Не виню. Нам з тобою важче повертати наші старі голови.

— І я не виню, Дем'яне Омеляновичу. Трошки обидно на Петра. Не такий він. Хлопці були прості.

— Старий Ромен зажурено змовк.

Дем'ян Омелянович повернув голову до портретів. Із стіни його зустріли спокоем очей двоє старших Роменових синів. Дем'ян Омелянович знав їхню історію не згірше, ніж батько. Але він не розумів чому Ромен так ставився до Петра.

— Петро добрячий хлопець. Ти дарма, Тимоше, на нього.

— Я це знаю, Омеляновичу. І кажу тобі, що я його люблю. Люблю, бо він має добру голову, любить роботу, еле одно в нього не так.

Ромен обіперся на вузлувате окістя руки. Напнуті жили з плевтом просинюватих прожилків стверджували його неспокій. Рука набувнявіла, напружилася. Запалене лице йому здригнуло, напнулося в різких лініях протесту.

— Про партію не згодний я. Може я й не розбіраю, ну щось воно не так, Омеляновичу. Да. От і про Петра скажу. Молодий трохи, а його на такого командира. А в нас є й достойніші.

— Петро знаючий, Тимоше!

— Правда, Омеляновичу. Я про партію. Напосів на мене. Він то й не каже, мовчить, та я бачу, чого він мовчить. Больно йому, що батько без партії обходиться.

— Ошибочка. Тут твоя ошибочка, товаришу Ромен. Я теж у неспвідомості жив. Дожидав усе, виглядав, коли то ввесь пролетаріят, що на морях та за морями, складе одну партію. Не любив я того. Скільки партій було на нашому заводі?

— Та скільки ж?

Старий Ромен замислився. Пригадував першу революцію, початок сімнадцятого року, фракційну боротьбу.

— Мабуть, з десятків.

— Отож. Тут і закавіка, Тимоше. А за ким пішли робітники. Ти кого бігав слухати—Лягова чи Артьома?

— Артьома, Омеляновичу. І слухав і захищав і переховував. Ромен повернув голову.

— Марусю, а йди-но сюди!

Роменова дружина степлила посмішкою бесіду, тихесенько сіла до столу, чекала, що скаже чоловік.

— Коли де товариш Артьом переховувався у нас?

Дружина скинула очима на портрет укоханого ватажка робітників, хитнула маленькою головою, сіпнула рукою кохтину.

— Та коли ж? Як розбили вас козаки. Не пам'ятаю якого року, ну знаю, що прийшов він у середу, а пішов з тобою в понеділок.

Старий Ромен potwierдив її слова.

Дем'ян Омелянович узяв чарку, подав старенькій.

— Вип'ємо трошки, Марусю.

— А чого ж! За такого чоловіка вип'ю, хоч і не люблю я цього зілля.

Дем'ян Омелянович посміхнувся.

За комуністів не п'ють, — промовила та посмішка.

Старий Ромен поставив чарку. Хвиля протесту сковзнула по його голеному підборіддю, одбилася у чистих озерах старих очей.

— От бачиш. Омеляновичу, а ти вже й з ярмом! Недавно в партії, а за таку формальність стоїш. А по моему, так чого не випити за старого більшовика. За його справедливість?

— Горілка з політикою не брат, Тимоше.

— Ну, як хочеш, а я вип'ю за товариша Артема.

Старий Ромен блиснув іскрами посмішкуватих очей.

— За Артьома, добільшовицького, — підняв він чарку.

Дем'ян Омелянович зупинив Ромена,

— Артьом — революціонер з хлопчачих років. А в таких питаннях жартувати не слід.

Старий Ромен помітив, що завдав болю приятелю, хотів якось зняти його, заспокоїти.

— Ну, я п'ю за народження товариша Артьома. Не підкопашся, Омеляновичу. — Тиміш Ромен побачив, що приятель заспокоївся, пригубив чарочку і зразу ж поставив її на свіжане крило скатертини.

— Да, славнії люди були. Багато винесли, тільки мало їх во-сталося. Скільки їх перебрали з нашого заводу.

— Помагали їм. Наші ж помагали.

Дем'ян Омелянович зажурно змовк. Він згадав Максима Вовка. Омелянович бачив як тяжко переживав Максим, дізнавшись про зрадницьку ролю батька, старий добре знав, що неспокій той лишився Вовкові ще й досі.

— Помагали, в чому помагали? Були провокатори з них. Це я розумію. На себе робили, нас видавали, а от наш робітник.

— Степан Вовк?

Дем'ян Омелянович хитнув головою.

— Несвідомість запрягла його, злидні втопили. Купа дітей, він один, його взяли, злякали, обіцяли добрі гроші—от і спеклася людина.

— Не людина, Тимоше. — Обличчя Дем'янові Омеляновичу напружилось протестом. — Ми з тобою не гірше і не краще жили. Дітей і заробітку було порівну, а не пішли ж, щоб продавати товаришів, вижили, вибороли собі право. Ти, Тимоше, м'яко думаєш. Робітники не можуть виправдати зрадника.

Дем'ян Омелянович стих, дивився на стару. Вона, стиснувши порізбені зморшками уста, журно похитнула головою, немов розпутувала в цьому колиханні вузли минулого життя, стверджувала, що говорив Дем'ян Омелянович.

— Може й правда твоя, Омеляновичу. Тільки Степан Вовк не зробив би того спроста. Я його добре знав,

— Не видержав, може, й правда. Ну, я так думаю, Тимоше, що краще самого себе повісити, ніж продавати на смерть тих, хто боровся за нас. Провокатори більше завдавали нам лиха, ніж сама охранка. Без їхньої допомоги не передушили б стільки людей.

Старий Ромен підтвердив сказане від Дем'яна Омеляновича, згадав кілька випадків загибелі товаришів. Думки його прорізали складну історію боротьби робітників з реакцією, вийшли на широкі береги першої революції, потекли до історії з Василем Сапігою.

— От про Василя. Довбня зустрів мене учора. Провокатор каже, а я не йому віри.

— Про Сапігу з'ясуємо. Є такі факти. Щось є. Під час страйку він не йшов з нами, ну, щоб про його фараонство так ще не ясно. — Дем'ян Омелянович нагадав товаришеві кілька випадків, які підтвердило його припущення, та дійти чогось певного вони не могли.

Затишна кімната обгорнулася новими хвилями спогадів, розмова осіла до найнижчих нот. Старі тихо сочили холодну воду жан-дармських розправ, розгортали жар робітничого протесту, розкривали сторінки нестримного подиху революційного ентузіазму робітників, підіймали приклади безоглядної відданості тих, хто поліг у боротьбі. Мова їхня скупно текла на перелогах робітничого життя, виризьблювала незабутні образи, стихала до релігійного шепоту, коли старий Ромен оповідав про своїх синів, іскрилася згустками енергії в оповіданні Дем'яна Омеляновича про Петрову рішучість у переведенні цеху на госпрозрахунок, в його боротьбі проти Аслонянової імпортоманії.

— Ти дарма так на Петра, Тимоше. Петро працює, знає що він робить і дійде свого.

— А хіба я не знаю. Дійде. Раз примусив мене піти до товариша Майфельда...

— А ти вже ходив? — Дем'ян Омелянович задоволено всміхнувся.

— Ходив, ясно. І Майфельд мене розуміє. Вислухав, розпитав про товаришів, про Петра, і на прощай сказав: Ти товаришу Ромене не зважай на їхню гарячку. Ми з тобою договоримося. Я йому тоді: мов, не всі комуністи такі, як ми хочемо. Справедливо, каже, не всі. Є, каже, і серед комуністів такі, що в них сидить чорт старого життя. — І це мені по душі, Омеляновичу. Я бачу, що це справедливо.

— А висновки, сваток?

— Висновки? Майфельд не сказав, ну, я тобі скажу, що з того дня у мене порушилося. Не так почав думати. Майфельд просив допомагати партії. крити тих комуністів, що не по-нашому роблять. Так я й думаю собі. Ну крити, харащо. Допомогатиму, але я все таки шелудивий, не такий, як Майфельд, як ти, не такий, як Петро. Щось мені вадить, щось мені не так, не туди, криво.

— Старий чорт у тобі, — засміявся Дем'ян Омелянович. Убий його і з тебе вийде герой.

— Про героя не кажи. Я сердитий за це. Сердитий і на твою Майку. Просив її не печатать нічого про діда, а вона своєї. Тиміш Ромен — зразковий ударник, Тиміш Ромен — найкращий робітник.

Старий змовк, простяг руку до чарки, чекав що скаже Дем'ян Омелянович, хотів, щоб він підтримав його. Та Дем'ян Омелянович додержувався інших поглядів.

— У пример другим, Тимоше. Нехай молоді вчаться, як працюють діди, і Майку не гудь. Я Майку люблю. Больно й думати, що вона скоро покине старого. І знаєш, братчику, одно не жаль, Майка, як мені упало в око, любить Петра. Тільки тихо старі, ні слова. Вона й руками і ногами проти, ну я так думаю, що ми будемо сватами.

Стара вирівняла голову. Розмова загорнута до Петра повернула її постаті рухливість, запалила очі давно втраченими вогниками молодих літ, викликала слова заперечення, легкого жалю.

— Та я б і не від того, ну, знаю, що Петро бігає не до вас.

— То нічого, сватечко. Нічого. На те він і молодий, щоб бігати, а стане біля нас.

— Дай боже!

Дем'ян Омелянович обернувся до Тимоша.

— А ти віриш богові?

— Ні.

— Так при чому тут бог?

— А звичка, Дем'яне Омеляновичу.

— Забудь. Візьми себе за вудела і всі звички витягни, забудь. Ти чув, щоб я коли сказав?

— Не чув.

— Удвох з Майкою. Вона мені договір. На бога, на лайку, на те, щоб я у десять уже спав. Прийняв. Важко було, ну переміг. Сміялася з мене клята дівчина, а тепер я сміюся. Недосипав. Книжки, театри, а на роботу сили немає.

— Неправда, Омеляновичу, Майка найкраща машиністка, а з гулів не візьмеш кваліфікації.

Роменові слова підбадьорили Дем'яна Омеляновича, зігріли його почуттям глибокої батьківської любови, розправили мереживо збрижок, викликали подихи задоволення, що випаровувало йому з кожного зморшку старого тіла, з кожної шпарини. Дем'ян Омелянович уперше почув від Ромена голос такої пошани до дочки, сприйняв його, як початок того, що мусило привести старого Ромена до замирення з молоддю.

— Раз так, то скажи мені, Тимоше, ось що.

— Скажу тобі ось що, — засміявся Ромен.

— Не перебивай. Я ж ще й вопроса тобі не задав, а ти, мов, той Довбня.

— Довбнею не лайся. Я порядок знаю і ніколи не кричав.

— Скажи таки, Тимоше, чого ти не любиш Петра?

Старенька вочевидь підтримала Дем'яна Омеляновича, підкреслила. Це тим рухом руки, що його завжди сприймав старий Ромен, як бажання захистити сина.

— Раз так, як ти кажеш, Омелянович, то нехай буде й так.

Ромен промовчав, чекав, може, Дем'ян Омелянович, ще щось скаже. Але ні він, ні старенька мати не виявляли навіть найменшого бажання говорити. Вони чекали на відповідь старого.

— Бачите, на віку, як на довгій ниві, всього трапляється. Ти от говориш про Степана Вовка, згадував і Максима. Степан урятував Максима од видимої смерті. Погибло б хлопча, а він його врятував. А що сказав би Максим Степанович якби йому довелося зустрітися з батьком. Він же десь є. Переказували, що він живий.

Двоє що чекали на Роменову відповідь виявили ознаки нетерпіння. Старий Ромен мусив одкинути думки про Максима Вовка з батьком, сказати, що він думав про сина.

— Я й не знаю, як мені це вам просто сказати. Люблю Петьку. Люблю його кріпко, ну, не так. От ходить він по цехові, а я думаю про Кольку, приходить додому, а в мене на думці Андрій. Ну, і це ще не те. Ті хлопці не говорили проти мене, а Петька ніколи не здержується. Що на думці, те й на язиці. Це раз!

— Справедливий він.

— Тут не, те що справедливий, Омеляновичу! Я теж за чисту справедливість, ну, в мене вона друга. Я бачу, що він не довіряє мені. Не довіряє, бо Петька так дивиться, — раз мій батько активний робітник за тих часів, коли важко приходилось, так чого ж він тепер не з нами. А того не бере до голови, що я завжди був з комуністами. Ніколи ні з ким, а тільки з більшовиками. Про-

грама ваша справедлива, ну, а те, що він сміється, обидою давить. От того й не люблю його. Багато він забирає. От хоч би й тепер. Хто найбільше бігає та агітує? Петька! А що буде з того бригадного порядку, так я тобі й не скажу.

— А я тобі скажу Тимоше, що бригади нас вивезуть. Аслонян опортуніст. Це правильно. І побачиш, Тимофію, скільки за один місяць ми збережемо золотих карбованців. Побачиш. Згадаєш мое слово. Буржуазні государства дорого нам стоять і Петька правильно збив Аслонянові шапку. Треба самим навчитися все робити, без закордону, а гроші ті на нас підуть.

— Побачимо.

Скептичне зауваження старого Ромена не зовсім сподобалося матері. Вона, не знаючи навіть добре справи, вірила, що Петро зробить за що взявся. Старенька хотіла заперечити чоловікові слова, але з коридору долетів дзвінок і вона схопилася. Зустріти Петра їй було куди радісніше, ніж слухати батькові до нього упередження.

— Петька прийшов! Старенька заяснила усима зморшками маленького обличчя і хутенько вибігла з кімнати. Вона знала, що раз син прийшов додому о такій порі, — він мав кудись іти знову. Двоє друзів узялися за тонкі стінки чарочок.

— Ну, Омеляновичу за дітей. За Майку!

— А я за Петра!

І старі, не кваплячись, спорожнили тонкий посуд.

— Мені одпочити трохи, Омеляновичу та й ковлять на завод.

Ромен змовк. Він прислухався до шамогняви в коридорі і упіймавши Петрові кроки, зажурено схилився на зіплений вузол кулака.

XIX

Галина підійшла до вікна. Позір нетерпеливості й розради злетів з її неспокійних очей. Кругленькі щоки з цнотливими ямками, що завжди чатували кожну посмішку її різкуватих губів, сьогодні виповнилися почуттям болю. Твердість пругких ніг зраджувала її сьогодні. Галина не могла навіть вистояти. Хотілося упасти й лежати. Але дівчина знала, що на ліжку вона спокою не знає. Хотілося йти кудись, бігти, зайти у найтемніші закутки передмістя та Галина розуміла, що жодного спокою не буде й там. Вона втратила його з останнім зворотом самокатки на алеях лісопарку, в останньому погляді, що сконстатував абсолютну Роменову невідвижність. Обурення Галини не вийшло у божевільному погоні самокатки через усе місто, а сум не зійшов у зустрічах з Отто Вольфом. Вольфова гречність не стала за ту силу, що мусила перетяти її неспокій, а його теплоту дівчина сприйняла як доторк жаби. Вольфове лице не пашіло молодим жаром Роменових очей, його рука не горіла в її тонких пальцях. Прощаючись із ним учора, Галина відчувала надмірну втому, а віддавши йому руку, вона не відчувала того хвилястого струму електрики, що його

завжди випромінювало Роменове тіло. В прощанні не було солодкої тривоги про завтрашній день, прощання стало за порятунку, за той вузол, що його мультість Галина відчувала ще й зараз. Отто Вольф легко затримав Галину, швидко нахилився і ще швидше поцілував їй руку. Дівчина байдуже глянула на модні згиби його капелюха, одняла руку і непомітно тернула її об хустинку. І нічого, що цього не помітив Отто Вольф: той рефлексивний рух руки Галина відчувала ще й зараз. Він вийшов не з її свідомости, не навмисне. Це не була демонстрація протесту й захисту; його скерував центр безумовного рефлексу, передав цей рух до тяжів, відбився у мізкові почуттям холоду, легенької огиди. Повернувшись додому, Галина старанно банила руку, терла її милом, шарувала таранкуватим тілом губки, але даремно: відчуття того поцілунку не зійшло у пінних пухирях мила, не змилося у спирті одеколону.

Галина підвела руку, потерла те місце, що, як їй здавалося ще й досі сочилася холодом Вольфового поцілунку, по-лікарськи оглянула її і щоб десь заховати,—засунула за пояс сукні. Погляд її посковзнувся чепуренькою кімнаткою, зосереджено став за вікном.

Вечір дбайливо зашморгував сірі полотнища неба, ховав обрії, обкутував місто в просинюватий серпанок смеркання. Він відкривав тьмянний відсвіт небесних ліхтарів, квітчав випнуте узгір'я міста тисячами яскравих електричних вогнів. Спадав над темними дахами рівних корпусів і кварталів, випинав чорну спину аж до зірок, далеко розгортав павутиння рук, за місто, за метушливість вокзалів.

З-за краю околиць густішав нічний вітер. Він розривав синювату вогкість вечора, гойдав верховини широкостанних осокоїв, кружляв листя, бився об стіни будинків, збивав кучері пилу, набирал його повні жмені їй сердито жбурляв межі очі кожному, хто з'являвся на дощатих пішоходах вулиці.

Вітер кружляв у Галининих мислях. Закручував баранці протесту до тієї зустрічі з Отто Вольфом, що вона на неї погодилася сама. Отто Вольф буде чекати її біля входу до музичної комедії. Він з'явиться туди сьогодні з найпильнішим додержанням німецької акуратности. Стане біля дверей і так може простояти увесь вечір. Але чи піде туди Галина, вона не була певна цього. Розлука з Роменом, така раптова, несподівана і прикра, дратувала Галину проти зустрічі з Вольфом. Свіжі рани її ятрилися отрутою самодокору, збивали мислі на можливе побачення з Роменом. Але чи вдовольнить це Галину? Чи зчистить нова зустріч з ним намул болю? Чи розкриє Галина руки й уста? Чи зустр не вона його так, як зустрічала завжди? Ромен може прийти. Але на ясному лиці його Галина не побачить бризків невимушеної радості. Ромен буде з нею (це Галина знала) привітний і лагідний. Але що відрізняє його від Вольфа? Галина не в стані буде відродити й розкрити силу його безоглядного захисту. Ромен, прийшовши, може статися, буде навіть ніжний. Але його ніжність Галина не зможе сприйняти без контролю холодної лябораторії мислі. Можливо Ромен не нагадає їй утечі з лісопарку, ніколи не повторить їй раз

сказаного. Та Галина була певна того, що він ніколи не забуде, що вона втекла від його запитання. Та, кінець-кінцем, вона і не збиралася дурити Ромена, приховувати від нього те, що трапилося. Її любов до нього стояла вище над найдошкульніші почуття особистого болю, билосся трепетом прапору переможців. І все ж? Ясности першого слова, яким Галина може зустріти Ромена, вона не знала. Ноги не підхоплять тіла йому назустріч, руки знесилено впадуть одбитим крилом раненої птиці. Очі не зустрінуть його веселковим дощиком нетерпіння, тіло не заспіває зустрічного маршу молодости. Захисна кімната виповниться плескотом захованої брехливості рухів і реплік, перетвориться на роздрібну торгівлю найоблуднішого дрібного спекулянтика.

— Вихід з цього один. Я мушу сприйняти його неминучість, викинути його проти Ромена з тією силою рушничної цівки, що віддає у простір гострий конус кулі, і або зразу вбити все, що стало між нами, розкинувши нас на краї недосяжних далів, або ж знову знайти кінці тих проводів, які понесуть струм напруженого контакту.

Взаємний зв'язок двох людей, не підкорений законові повного нагріву, є омана. Відносини, що в шпарах недовір'я, неясности, стриманої ввічливості і змушеної уважності розгублюють основну силу вимінного потоку взаємного тяжіння, приносять тільки драну торбу безкраїх страждань.

— Але я її не почеплю доброхіть на свої рамена, коли б навіть до того мене змушувала моя найвідданіша любов до Ромена, Я можу старцювати перед Роменом, коли ніхто не знає, які мислі носить моя голова, але я ніколи не скажу про це. Я не простягну руки по золоту крихту любови, якщо Ромен одбере у м не мій шалений захват. Я змовчу, коли його необережний поштовх зруйнує чудесні палаци, у яких я знаходила спокій моему нестримному кохання. І якщо наша зустріч не стане за рубільник, що увімкне нову хвилю, яка мусить затопити все, що було дотепер, — вона буде у нас остання.

Галина кинула місце біля вікна. Крізь синюваті очі вечора проступали чорні озера ночі. Кожна хвилина, одрахована маленькою стрілкою наручного годинника, примушувала дівчину напружувати роботу мислі. Ясність позиції не гарантували Галині чіткої настильности її думок. Треба було вирішити все одразу. Скинути з себе болі, одягтися, піти до Вольфа. Але Галина не хапалася. В голові їй далеким відблиском світання бовваніли надії на Ромена. Затримували, загальмовували почуття виконати обов'язок перед Вольфом. Дівчина не знала, куди їй подіти руки, що безтямно жадали обгорнути Роменову шию, не розуміла, на кого вилити холодну отруту протесту, яка повставала проти зустрічі із Вольфом.

Галина ходила по кімнаті. З кутка у куток, від порога до чорного вікна. Пристоювала біля дверей, прислухалася до кроків, що долітали з іншої кімнати, знову вертала до вікна, щоб одразу ж покинути його. Кружляла по квітчастому рівнокутнику україн-

ського килима, підходила до люстра, оглядала ледве помітні контури свого тіла, гнівалася з того, що люстро не відбивало всієї її, але запалювати електрики Галина теж не хотіла.

Поникавши трохи по хаті, вона вирішила таки піти. Любов до Ромена, не підтверджена сподіванням на його прихід, переходила на своє заперечення. Гострота й сила його зростали пропорційно до того, як Галина тратила найменшу надію на те, що Ромен прийде. Сумніви, раз народившись, посилювалися до стану обурення.

Галина ривко обернулася. Легенький хряск чорного вимикача васліпив їй очі промінням спокійної, трохи намішкуватої електрики. В кімнаті стало затишно, легко, ясно. Але стан її дизгармонував з Галининим настроєм, не заспокоював її, як це було раніше. Ухваливши зразу ж одягтися і побігти туди, де очікував на неї Огто Вольф, Галина одкинула перше вирішення. Для виконання його не вистачало їй сили, щоб рішуче одкинути надії на Ромена. Аджеж сьогоднішня зустріч із Вольфом мусить підкреслити йому, що вона забула Ромена, що вона ніколи до нього не повернеться. Це виходило не тільки з Вольфових, нехай і дуже стриманих, натяків про якісь зв'язки Ромена з Майкою, жартівливих і кинених між іншим. Це впливало з мовчазної вимоги його холодних очей.

Зустрівшись із Вольфом другого дня після події у лісопарку, Галина сприйняла його увагу, як порятункове коло. Але досить було хоч трохи остудитися запалові протесту, як Галина повною зрозуміла, куди вело те рятункове коло. Згадуючи це зараз, дівчина вагалася. Мислі її стрибали від одного рішення до іншого, гнали наввипередки, та дійти чогось певного вона не могла. Часом їй здавалося, що ліпше потонути у гіркому почутті забутої, ніж хапатися за Вольфову, та будь чію, руку. Часом же хотілося навпаки. Узяти Вольфову руку, сміятися, як вона сміялася Роменові; збити плетиво рук з Вольфової та своєї і продемонструвати цей непорушний союз перед Роменом. Показати його, як найкращий, принадний крам, який освідчив би Ромена у їхньому коханні. Але ці почуття наштотувалися на мислі про Роменову високу принциповість чистоти стосунків і самі падали, без найменшої напруги. Ромен спокійно сприйме цю демонстрацію — буде вона свідком виклику чи показником справжньої спілки сердець. Ромен ніколи не підхоплював того, що падало з вагівниць почуття за-коханості чи дружби. Це ставлення він прищепив і Галині. І саме тому вона не могла ані торгувати удаванням захопленості з Вольфа, а ні скинути все, що її зв'язувало з Роменом, бо віра, ще жевріла в погонах Галининої крові. Вона збивала холодну розсудливість мізку, заважала вирішити питання з ним на раз, навзажди.

Галина знову повернула до вікна. За ним чорніла лапата ніч. Під вікном ходив вітер, стрибав до шибок, ошкірював до них беззубий усміх холодного гніву, гойдав навулишний ліхтар, наче боявся спокійного світла невеличкої лампи.

Галина чуїно прислуховувалася до похапливих кроків. Спалахувала надією, упіймавши у них подібність до того, як вистукував Ромен, переймалася тривогою, коли на хвилюк припускала, що кроки належали Отто Вольфові. Час, коли вона мусила бути в музкомедії минав, а знавши Вольфову упертість, Галина припускала, що він міг кинути вартувати її біля театру, приїхати додому. А цього саме й не хотіла дівчина. Нехай Ромен не прийде і сьогодні. Нехай вона лишиться сама аж доти, доки їй прийде час одягти чорну кепі спецодягу і вийти на вранішню зміну, але Вольфа бачити їй не хотілося. Дівчина не почувала до нього того потягу, що живив її енергію у стосунках з Роменом, виконувати ж роль твердослової дами Галина не бажала й поготів. Вона чекала, щоб хтось прийшов до її кімнати і владано, не перепрошуючи і не питаючись, наказав їй виконати щось таке, що зняло б з неї темний халат неспокою. Галина розуміла, що ніхто їй не допоможе, не зарадить роззятого спокою, але і самій їй не вистачало сили, щоб рівно випростати тіло і піти вперед з високою підведеною головою, піти тією ходою, що вона нею раніше міряла найтяжчі хвилини життя. Надія на Роменів прихід, така приваблива й молода, обернула пасма її погляду до ліжка, перетворила його на розпач самодокору. Щоправда повернувшись, з лісопарку, Галина зразу ж викинула його за двері своєї кімнати і тепер на тому місці стояла блакитна тахта. Але місце те лишилося, а так само лишилося Галині і почуття, що стверджувало, що саме тут, саме ці свіжо пофарбовані дошки підлоги підтримували чавун ніжок того ліжка, що стало за покірного співучасника втрати перших крапель неповторної молодости. Фізично, — явища неймовірно простого, звичайного і натурального. Але змістом такого невіршного, запутаного в павутинні минулих років, збитого анархічним протестом розбещености, нерозгаданого і нерозкритого навіть нашою всепізнавальною епохою. Галині бракувало ясного критерія, самооцінки цього факта. Крилося це у глибокій відданості, з якою вона несла свою любов до Ромена чи в обмеженому колі її зв'язків із зовнішнім світом, до якого єдиною, добре протоптанною стежкою була праця кондукторки, — цього Галина розв'язати не могла. Їй пекло воно нестерпним болем, та зарадити цій біль, пригасити вогненні пасма язиків, які злизували її енергію, як перший весняний дощ рештки чорнуватого снігу, Галині не вистачало ані сили, ані певности.

— Я мушу сказати. Чесно, як було. — Та легко вирішити, хачуючись хоч за уривки надії, і далеко важче виконати те рішення, коли за ним не стоїть яснозора справедливості повної об'єктивности того, хто мусить вирішити твою долю. Щоб сказати все, — людина мусить мати безоглядну довіру, певність того, що сказане від неї не піде проти її найщирішого каяття за безконтрольні, невірні вчинки гарячої безрозсудної молодости, давно від неї засуджені й заганьблені. А саме цієї певности і не вистачало Галині. Вона знала Ромена не погано, вірила йому більш, ніж собі.

Та розкрити перед ним найглибші ями, з яких сочилася отрута минулого, Галина боялася. Знала його вимоги, повнотою поділяла Роменові думки, але ж відчувши на собі їхню безкомпромісову категоричність, Галина не зважувалася підтвердити його цілком можливі припущення. Дівчина воліла краще нести любов свою у решеті,—хай стікає вона нестримними краплями, ніж сміливо розбити привабний келих кохання і зразу відчутти вільність рук. Галина почувала, що коли втрата Ромена є неповоротна,—руки її не здіймуть нового захоплення, не понесуть його, як прапор непохитності й віри.

— Мушу,—повторила Галина. Відчувши у грудях біль від натиску на випнуте підвіконня, вона зрушила ноги, пішла кругляти по кімнаті. Та жодний куточок не обізвався їй тихою усмішкою, скільки не шукала її Галина. Все було до неймовірності холодне і стримане, все підкреслювало її неспокій, збільшувало контраст з її настроєм. Дівчина виміряла кімнату, може, у сотий раз і, стомившись, сіла до столика. Очі їй упали на звичайнісіньке фото.

— Чи прийдеш, Роменчику? Галина взяла його картку, витягла з кайданів дерев'яних рямців, поклала перед себе. З фото дивилася на неї усміхнені очі, глибоко заховані під кострубате обіддя брів, ніс лежав суворою лінією мужності, простоти і щирости, а в куточках прорізного рота, залягали смужки упертости, відбиток напруги, непокірності.

Галина легко дмухнула на сіренькі, ледве помітні крапочки пилу, тернула пальцем по крутих схилах зфотографованого лоба, ще раз глянула у широкий усміхнений розріз очей і тихо поставила картку.

Рука їй сама стала на лікоть, охоче сприйняла натиск важкої голови. В ушах Галина відчула шелестний шерех невтомної праці годинникового механізму, байдуже глянула на чіткі поділи цифербляту, завважила на марні Вольфові сподіванки дочекатися і голова їй важко опустилася, діставши гострого рубця невеличкого столика.

XX

В сонячних відблисках пожежної вежі дотлівала ніч. Згортала останнє рямтя пізньої осені, тікала на захід. Зі сходу на мить запарусило карміновим промінням сонце, погнало набридлу невідразність осені, поцілувало розірвані хмарки морозяною позолотою.

Хмарки тікали на південь, збивалися в отари, більшали.

Галина виглянула у вікно. Північний обрій напухав густими хмарами. В повітрі джигітували визерунками сніжані кристали,—перші речники молодії зими. Широке гілля осокорів шулилося до них мертвим намистом гостреньких бруньок, заперечливо махало, одбиваючись від густих роїв жартівливих білесеньких комашок. Сніжинки грали наввипередки, звивалися під напругими подувами східнього вітру, ішли у метушливий танок, стрибали вгору, падали на землю.

Галина віддала пошану першій дії зими, кинула вікно й почала одягатися. До трамвайного парку лежала путь на три кілометри. Щоб прийти вчасно і рівно о п'ятій сісти в порожній вагон, дівчина мусила вийти з дому ніяк не пізніше, як пів до п'ятої. Збирання тривало не довго. Галина, повернувшись учора, не роздягалася. Тепер їй лишалося скинути на хміль кучерів казенну кашкетку, одягти тепліше пальто і тихо вийти за ворота. Трошки зусиль над стомленими безсонням м'язами, трошки напруги волі і Галина готова вийти. Але вона не хапалася. Безсонна ніч не обдарувала Галину ясністю думок, а сльози не дали очам спокійності погляду. В голові вирувало прибоєм море, а в сміливих розрізах очей,—попелився старий сум. Серце билося одтяжисто, заважало пливкості рухів, посилювало невтомну роботу ковалів, які сумлінно працювали, щоб забити їй уші.

Дівчина похапцем озирнула себе у люстрі. Приплюснула під настопирченою кашкеткою непокірну пружність в'ючких кучерів, смикнула десь рукав, війнула довгими полами шинелі і тихо залишила кімнату.

— Нічого надзвичайного. Все дуже просто. Я люблю Вольфа. Нам з тобою, Ромене, не йти більш однією алеєю,—буде вона у розкішних квітах кохання чи вкрита хвилястим плавом гадів. Нічого надзвичайного. Все дуже просто.

Повторена думка посилила її рішення збрехати Роменові. Складалася на програму, що з нею Галина спокійно зустріне Ромена, витримає його найсуворіший погляд, безжально одкине молоду згагу кохання. Нехай їй тоскно нитиме тіло, хай ніколи не зазнає спокою, але Галина не скаже йому, що трапилося в її кімнаті тієї затьмареної ночі.

Ухвалене рішення взяло на міцні попруги тіло, сконденсувало розхристаність волі, звільнило її для бадьорого маршу, що ним мусила зустріти Галина зиму.

Сотня енергійніших кроків винесла її на біле подвір'я. Очі засліплено заблимали до сніжаних потоків. Сніг закручувався у затишках міжпаркання, шугав уподовж вузької вулиці, бився об Галинені ноги, настилав пуховики горбків і нагірків. Потoki його збільшувалися щохвилино, густішали, чубилися з вітром і знеможено припадали до пухких кучугур.

Галина закуталася у лихенький ковнір шинелі, кинула руки в одутлуваті торби кишень. Перемога над сніжаним ранком відувала їй твердість волі. Дівчина завернула за ріг і хутко пішла до сховищ трамвайного парку. В її ході не було вже кроків непевності свого стану. Все стало до неймовірності просто і зрозуміло. Мала гайда, що Галина довго не знатиме, як їй витруїти нестерпний біль по Роменові. Нічого, що вона обдурить Вольфа, розкриваючи йому губи для першого поцілунку. Галина знайшла шлях куди вона зверне, коли зустріне Ромена і це її заспокоїло. Рішення її не вгамовувало почуттів кохання до Ромена, вони не випарували в цілонічному чеканні, не остудилися у гніві до

Ромена, але спосіб самозахисту знайдено і, Галина вагаючись обрада саме його. Вона не знала чому саме не прийшов Ромен. Та Галина і не могла знати. Аджеж вона не бачила Ромена кілька днів. Він не чекав на неї біля трамвайної зупинки вранці, не повертав із нею з заводу і, нарешті, не зайшов до неї додому. І цього було цілком достатньо, щоб дівчина склала тверду думку про те, що Ромен не прийде більше ніколи. Слово це звучить тяжко. Але що воно важило тепер для дівчини, що дійшла його у важкій самотності неспокійної ночі? Що важило гостре „ніколи“, якщо склалося воно, як наслідок холодної розсудливості, розуміння його неминучості, бажання врятувати себе. Нехай цей порятунок був продовженням любови до Ромена. Хай рішення її склалося з почуттів лишитися перед Роменом нерозкритою з її болем. Нехай, кінець-кінцем, воно було тільки тією уніформною, що закривало від людських очей нестерпну тугу її серця. Галина не вагаючись використовувала її, щоб зустрівшись з Роменом, не показати йому дошкульної, вразливої рани, яка стала на заваді до їхнього спільного життя.

Краще померти з голоду, ніж простягати руку до того, хто ніколи не думав про їжу. Краще загинути непомітним, ніким не знаним бійцем, ніж заживати слави з передпокою видатних командирів.

— Але у стократ краще, — думала дівчина, — пронести мою до нього любов непорушною аж доти, доки на запалих скронях упаде легенький сніжок розсудливої старости, ніж здобути її у подвійній брехні. Йому я брехати не зможу. Бо коли б мені довелося жити з ним, — я мусила б спочатку обдурити себе і силою цієї примусити Ромена повірити мені. Ні, в любов я не гратиму. У цій грі жодна ставка не дасть виграшу, ця гра ніколи не врятує чести того, хто на неї піде. Але і розповісти йому все — я теж не можу. Хай буде так, як склалося цієї ночі. Раз Ромен не прийшов, — значить він повнотою зрозумів, чому я втекла з лісопарку, Галина, звичайно, не знала, що Ромен не зміг прийти до неї потрапивши на позачергову нараду до товариша Майфельда. Як не знала вона й того, що закінчивши її дуже пізно, Ромен ліг трохи перепочити, узявся до праці і зараз, підвівшись від столу, думав саме про неї. Ромен хотів її бачити, розпитати, може трохи пожуриги за нерозсудливість цього вчинку, сказати їй, що він засумував, довести повну безневинність своєї до Галини неуважности. Складна робота в цеху, що лежала тепер на ньому повнотою, щоденні засідання, наради, рейди і нестримна жага щодня дійти чогось нового, що він добував, віддаючи рештки ночі на книжки, ось що загальмовувало гарячі бажання Роменові побачити Галину. Ромен трохи нервував. Ліквідація прориву в ковальському загрожувала дошкульним проривом в його промфінплані опанування спадщиною, яку лишили нам попередні суспільства. До чергового філософського семінару Ромен мусив опрацьовувати Куно, Фішера, Гегеля, для підняття технічних знань — перечиту-

вати десятки книжок протягом кожного місяця, а для корегування всього Ромен найстаранніше студював Маркса, Енгельса, Леніна. Часу на це лишалося надзвичайно мало і Ромен його викрадував з тихих полотнищ покірної ночі. Але і цього було замало. Ромен належав не до тієї категорії людей, яка міряє роботу над книжкою кількістю перегорнених сторінок. Його не вдовольняло просте пізнання фактів. Ромен, вивчаючи роботи великих мислителів епох, завжди доводив їхні теоретичні міркування до практичної реалізації. Для нього вони ставали за ту зброю, з якою він ішов на всі перепони, що траплялися у його щоденній багатогранній практиці.

Перегортаючи сторінки листування великого вигнанця-лондонця до свого манчестерського друга, Ромен не пропустив без уваги того місця, де Карло Маркс, поруч з питаннями світової ваги, писав Енгельсові, щоб той прислав його доні на день народження клубок кольорових ниток. Читаючи Енгельсову відповідь, з якої виходило, що Фрідріх Енгельс знав українську мову, Ромен не потопав у захопленні почуттів національної гордості. Зрозуміти не тільки теоретичні висоти геніальних основоположників комунізму, зрозуміти їх, як людей свого часу, вивчити найнепомітніші порухи їхньої мислі, з'ясувати її, відродити живих людей з їхніми пристрастями, зрозуміти їх до кінця, щоб воювати проти тих хто робить з гігантів бляшану іконку міщанської чесноти, щоб бити тих, кого цікавить листування лише фактами кричущої матеріальної нужденності Карла Маркса чи інтимні справи темпераментного Фрідріха Енгельса. Виняткову турботливість Енгельсову та допомогу Марксові в скрутні роки занепаду першого Інтернаціоналу Ромен не розглядав з погляду Енгельсової забезпеченості, а його рішуча характеристика анархіста-розкольників („Сибір, пузо і молода полячка зробила з Бакуніна справжнього бика“) кинули Роменову волю на докладне опрацювання першого загону міжнародного робітничого товариства, що зростало під проводом найоптимістичнішого Маркса.

Перегортаючи сторінки листування. Ромен дійшов того місця, де Фрідріх Енгельс писав про Фогта. Безжальність, з якою поставився Фрідріх Енгельс до нього, викликала бажання ознайомитися з цим автором.

Чи це вірно? Ромен підвів голову. Годинник шелестко одраховував секунди. Час підходив до шостої. Він нагадав Роменові, що старенька матуся проспала і що йому час збиратися на роботу. — Але ще хоч кілька хвилин. Ромен підтяг ближче грубезний том листування. Місце про Фогта йому кортіло прочитати наголос. В ньому Ромен бачив безкомпромісову пристрасть Енгельсову, його непримиренність у боротьбі за чистоту наукової думки, безжальний сарказм людини, озброєної найвищими досягненнями світової мислі.

„У фогтівську брошуру встиг тільки зазирнути і побачив, що, на його думку, коні походять від бліх. Якщо це так, то від кого ж походить віслик, який написав цю брошуру“.

Губи Роменові рознялися закотистим реготом. Щиросердна незмушеність його віддала потужною силою. Регіт хвилями викотився в коридор, зустрівся з тихим шарканням материних черевиків.

— Петрусю, іди снідати!

Ромен стулив блакитні крила палятурки і звівся з місця.

Мати зустріла його заклопотаним вуркотінням. Старенька докоряла Петрові за його надмірні висихування біля столу, журилася з його заклопотаности. Але хіба вона знала, що затьмарювало синові ясність погляду. Петро не освідчив її у легенькому розладі, що трапився у нього з Галиною. Не сказав він жодного разу їй і про те, що Майя Сніжок не кидала своїх невинуватих демонстрацій. Ромен намагався не помічати їх, робив спроби якось уплинути на Майю, щоб збити її з тієї позиції демонстративного упередження. Та всі його спроби йшли на марне. Майя не скидала легкої задирикуватости з кінчика свого кирпатенького носика, не давала своїх шансів навіть тоді, коли, як здавалося Роменові, вона мусила підійти до нього зовсім просто, цілком щиросердно. Насмішливі бісики стриміли з її очей, як вода з фонтана, а в її голосі Ромен завжди відчував морозяні подуви вітру. Вона не хотіла здати Роменові жодного сантиметра, який підрізував би її права на самостійність, нехай у найпростішому питанні, не поступалася йому навіть там, де за Роменом була очевидна перевага. І саме тому Ромен кинув віделку, коли мати нагадала йому про сватування Дем'яна Омеляновича. Слова ці були для нього до того несподівані, що почувши їх, він якось хвилину навіть не знав, що сказати матері. Може, це трапилося тому, що Ромен ніколи не думав про Майку саме так, а може його вразило і щось інше. У всякому разі материні слова схвилювали хлопця найглибше.

— Хто це видумав, матусю? — Мати бачила, що Петра вразило її повідомлення, розуміла, що воно завдало йому не мало несподіваних хвилювань.

— Та вчора ж, Дем'ян Омелянович...

Ромен невиразно посміхнувся. Але посмішка його враз зійшла, обличчя увійшло у тінь суворої задумливости.

— Цього не може статися, мамо. Майка хороша дівчина. Алеж ви знаєте, що я люблю Галину. Та Майка й не підходить до мене. Вона ніколи і нічим не поступиться, я теж...

— Зубило до зубила, — посміхнулася мати.

— Огонь і вода.

Ромен вийшов з кімнати. Миттю одягся, попрощався із старенькою і за хвилину збігав східцями униз. Вище на сходах він побачив Отто Вольфа, пристояв, щоб зачекати його, і, дочекавшись, вони разом вийшли на подвір'я. Вольф був зосереджений і непривільний. Ромена здивував цей його стан. Він ніколи не бачив ще Вольфа таким. Німець бував незадоволений, сердитий, іноді промовчував цілий день, але сьогодні Ромен цілком ясно відрізняв його стан. Він не походив з Вольфового невдоволення на якісь неполадки, не був за відбиток його роздратовання на останні

скандали з Райбленом. Вольфова зосередженість походила від зовсім інших причин. Ромен не запитував його про зміст їх, не хотів втручатися, бо напевне знав, що вони ні в якій мірі не стосувалися виробництва.

Вартуючи мовчанку, вони дійшли до головної вулиці. Звідти лишалось тільки обігнути заріжжя і вийти до найближчої зупинки. Але повернувши, Ромен мусив спинитися. Вольф кивнув йому головою і тихо сказав:

— Маю справу ще. — Ромена не здивувало і його заклопотане „маю справу“. Кивнувши Вольфові і додавши, що вони зустрінуться сьогодні в цеху, Ромен поспішив до зупинки. Ідучи, він твердо вирішив зачекати на Галинин вагон. Хотів сказати їй чому не приходив, умовитися де зустрітись, вирізати на це кілька годин часу, зняти осугу з їхніх відносин, що осіла після останньої зустрічі у лісопарку.

Ромен вийшов на перехрестя колій. Вагони проходили один за одним, схрещувалися, пристоявали і, набравши робітників, розвозили їх на околиці, до заводів.

Робітники сходилися до зупинки густіше, поспішалися. Ромен бачив, як ускочив до вагона Максим Вовк, а озирнувшись завважив, що з-за рогу вийшли разом Дем'ян Омелянович і Майя. Йому не хотілося їх бачити, але тікати десь теж не випадало. Дем'ян Омелянович побачив його і ще здаля привітав Ромена радісним помахом руки.

Майя йшла з ним поруч. Голова, затягнена у шкіру авіаторської шапки, стояла їй рівно, як і її погляд, яким вона зустріла Ромена. Старий, підійшовши, тепло привітався з Роменом, і витяг йому холодну плаху долоні тоді, як Майя обмежилася холоднуватим і стриманим „здоров“.

Ромен почував себе не зовсім зручно. Він міркував: якби вони так зайшли у вагон, щоб загубили його, якби трапилося так, щоб Дем'ян Омелянович не запросив його сісти разом. Глянувши на Майю, Ромен неспокійно подивився вперед. Звідти неслася та марка, на яку він чекав. Але чи була там Галина — цього Ромен не знав. Робітники рушили з місць. Приготувалися зустріти вагон безстрашною атакою. Погляд Роменів загострився. Вагон наближався швидким погоном і за хвилину підійшов до зупинки. Ромен, забувши про старого з Майкою, вискочив наперед і вражено став. У вагоні біля Галини на тому самому місці, де він завжди міг почувати її близькість стояв Отто Вольф. Він весело покручував закапелюшеною головою, щось швидко говорив до Галини.

Рішення складалося в Роменовій голові швидше, ніж електричний струм робить найкоротшу путь.

— Він мене обдурих. — Ясність цього мусила б зупинити Ромена, лишити його на зупинці до підходу другого вагону, але Ромен був не з тих, хто легко здавав свої позиції. Було це у питаннях громадських, виробничих чи особистих. Пропустивши першу навалу, серед якої заколивалася авіаторська шапочка Майї

та чорне плесо капелюха Дем'яна Омельяновича, Ромен дістався руками поруч і миттю став на поріжок ганку.

У вагоні кожна постать кричала про утиски. Кожний намагався стати так, щоб гарантувати себе від зайвих поштовхів. Але всі намагання сходили на марне. Бурхливий ріст промисловости з новими сотнями тисяч робітників випередили непереможливість комун-госпу. Вагони репалися од накруги навантажень, скиглили у колесах, здригували шкляними полотнищами вікон, протестували проти надмірного навантаження.

Ромен оглянув ближчих пасажирів, зиркнув за шкляну перегородку, хотів упевнитися в розрадній дійсності того, що йому довелося побачити. Він не йняв віри. Відмовлявся зрозуміти Галинин посміх, яким вона дивилася на Вольфа. Хотілося крикнути, голосно заявити, що її усміхнені уста скеровували теплість не на Вольфа. Хотілося заявити, що та усмішка належала тільки йому, виключно йому. Але на заваді до цього стояла Майя, виключна пошана до нього Дем'яна Омельяновича, гречна стриманість Отто Вольфа.

Ромен врізався раменом між спин своїх товаришів по класі. Вони легко розсунулися, пропустили його до внутрішнього ганку. Тепер Ромен бачив, як тримала себе Галина, помітив, що вона, завваживши його присутність навмисне одвернулася і, користуючись в випадку, — поклала руку Вольфові на плече. І те, що в цьому рухові Ромен упізнав знайомий Галинин маневр обдурити присутніх, заховуючи цей дотик у причині звичайної незручності, стривожив його найглибше. Адже ж до нього Галина вдавалася завжди за такої нагоди. Ромен сам знав силу доторку її руки. Сам стояв не один раз на тому місці, де зараз упивався Отто Вольф, хвилювався.

П'яний неспокій сколихнув йому серце. Почуття Роменові налилися пінним протестом, кинули його постать до кондукторки. Нічого, що його намір оголювся з цим рухом найбільше. Мала гайда, що до нього багатозначно озирнулася Майя. Хіба Ромена могло щось спинити? Він розгорнув тих, хто стояли ближче до кондукторки, наблизився до неї, тернувся рукою об бобрік її шинелі.

— Галинко, драстуй!

На його поклик рішуче обернулася авіаторська шапочка. Але Ромен того не бачив. Він дивився у суровий Галинин профіль, хвилювався, не знав чим зарадити своєму лихові.

Галина не оберталася. Рука її демонстративно простягалася за вимінними квитками і незмінно лягала на Вольфове рамено. Але Ромен не трапив надій. Йому здавалось що заклопотана дівчина просто не помічала його. Ще одна мить. Ще одна утіха на Вольфові плече і Ромен сіпнув Галину за пальто.

— Драстуйте! — сказала вона. Холод Галининого голосу, її офіційне „драстуйте“ кинули Ромена в жар. Вони роззброїли його почуття, здемобілізували напругу пристрасти. Ромен розгубився

Не знав, що сказати їй, як триматися. Але досить було йому глянути на осяйне задоволенням обличчя Отто Вольфа, щоб одразу зрозуміти все, що трапалося. Ромена поймав холодний дріж образи. Тепер уже йому не досить було кричати протестом. Вся істота його зійшлася в клубок гніву, незаслуженої образи, найвищого обурення. На себе, на Вольфа, на Галинину легковажність.

— Я прийду,—прошепотів до неї Ромен,—прийду, Галинко!

Отто Вольф почув Роменові слова, здивовано озирнув його, ледве вловно посміхнувся. Ромен помітив його посмішку. Заперечив її новою спробою витягти з Галини хоч єдине слово. Але Галина стояла високо над ним, заклопотано простягала руку і незмінне клала її на схил Вольфового рамена. Вона ніби не чула, що до неї звертався Ромен, не бачила його у вагоні, не відчувала Роменових хвилювань. І тільки з вузького проходу часто озиралася до нього шкіра авіаторської шапочки Майї, дратувала його, непокоїла.

Вагон пролетів горб мосту. Робітники натовпом посунули до виходу підхопили Ромена і він уперше за все життя зійшов не з своєї волі, як і зійшов, не попрощавшись з Галиною, не умовившись з нею про день зустрічі.

Ставши на землю, Ромен не відчув її звичайної твердості, слова Дем'яна Омеляновича, звернені до нього, прозвучали йому глухою буботнявою, Майїна посмішка неприхованого задоволення викикала нове бажання стрибнути на ганок вагона і силою витягти звідти Отто Вольфа.

Ромен підвів голову. Вагон продзеленчав прощання заводській зупинці, зірвався і полетів, а Отто Вольф стояв перед Роменом. На Вольфових губах цвіла усмішка вдовolenня, а з його водянистих очей просочувалося товариське співчуття до Ромена.

— Пішли,—сказав Вольф. Ромен круто обернувся і рівно пішов до заводської брами.

Попереду, в густому натовпі робітників жовтяво лисніла авіаторська шапочка Майї Сніжок.

XXI

У глибоких схрещеннях зморшків Тиміш Ромен носив важку задуму. Розмова з Дем'яном Омеляновичем. Петрова лагідність-звичайна покірність та уважність старенької дружини рішуча зміна, до нього у стосунках молоді, завдали його мізкові багато роботи, Старий ніколи не думав стільки про виробництво. Він ходив на роботу, сумлінно одпрацьовував сім годин і, незачеплений напружним життям цехового колективу, довго не здавався на протести своїх товаришів. Тиміш Ромен одмовчувався, коли його питали чому він не йшов до партії, обурено одкидав усі пропозиції про висунення на легшу чи відповідальнішу роботу. Не хотів слухати про приєднання до ударницьких загонів, відмежовував себе од усього, що робилося в цехові.

— З мене не поганий бригадир і коваль. Роботу свою я знаю. Роблю, дай боже, усім ударникам здоров'я, а туди не хочу. Не підю, — говорив завжди Ромен.

Але час, коли Тиміш Ромен так відповідав мусив минути. Розрахункова бригада втягла його до найдрібніших справ, збільшила відповідальність. Тиміш Ромен відчув це з першого дня. Нова форма праці, що одразу підвищила заробіток усієї бригади, не цікавила Ромена з цього погляду. Він заробляв достатньо, щоб прожити удвох із старенькою, до його заробітку приєднувалася заробітня платня Ромена і вони жили непогано. Щоправда Петрові заробітки, що вдвоє перевищували заробіток старого, бо син заробляв щось біля чотирьохсот на місяць, завдавали батькові багато неприємних хвилин. Але старий мусив скоритися і тут. Нова форма праці одкривала йому шляхи наздогнати сина, хоч розрахункова бригада зацікавила старого коваля з іншого погляду. З першого ж дня. Тиміш Ромен відчув себе господарем своєї справи. А що з нього був непоганий ребітник-господар, Тиміш Ромен за першу півдекаду наздогнав змінну бригаду Максима Вовка. Господарчий розрахунок розкрив перед ним конкретні завдання до найдрібніших деталей, пильні підрахування наслідків праці кожної зміни стали за вимір потужности та організованости цілої бригади. Тиміш щодня знав конкретну програму не тільки кількості вироблюваних валів. Він знав суму виробленого, суму затрачених матеріалів, показчик зменшення витрат на імпортні матеріялі, заробіток кожного члена бригади. Ясність цього переконливіша наочність досягнень, бажання поставити роботу своєї бригади у найкращі умови призвели до повного ущільнення робітничого дня, посилили боротьбу з браком, змагання за ощадність витрачуваних матеріалів, повного використання кожного нагріву, чіткої роботи парового молота. Тиміш Ромен, приходячи додому щодня з гордістю оповідав старій, як працювала його бригада. В його словах зникли непереконливі загальники, зникли скарги на ледачість та невправність молоді. Ромен витягав замурлені паятурки кишенькової книжки, розкривав її, захоплено читав старій сухі цифри показчиків, розповідав їй, пояснював, задоволено інформував про підвищену кількість заробітку бригади, показував збільшення свого заробітку. Старенька розуміла, що говорячи про заробітню платню, чоловік думав про Петра, складав надії на те, що він його наздожене. Цю думку Тиміш ховав найглибше. Але дружина добре розуміла чому чоловік завжди підкреслював підвищення заробленого. Бо ж зовсім недавно старий наполягав на своїй участі у штурмуванні прориву і їй довелося витратити немало сил і доказів, щоб переконати його не працювати по дві зміни поспіль. Вона добре ж знала, що Тиміш хотів працювати, виходячи не тільки з мотивів допомогти цехові. Його ставлення до роботи інших вона знала прекрасно. А знаючи про Тимошеве підмежування, одразу розгадала де переховувалося основні сили його бажання працювати на штурмі. Розсудлива мудрість її не нагадала чоловікові про достатній заробіток Петра. Старенька посалася на чоловікові літа,

згадала його виняткову сумлінність у роботі, між іншим розповіла що чоловікового заробітку вистачає не тільки на них двох, а з того перепадає ще й на Петра і Тиміш Ромен скорився.

— Нехай буде гречка. Раз я не їм даром хліба,—сидю дома.— Тільки, щоб я ніколи не чув уболівань на ціни. Дорого—вірно. Ну коли скласти мій заробіток та Петрів, то вийде дешевше.

Старенька уперше почувши, що чоловік наважився згадати про Петрів заробіток,—зацвіла молодістю.

— Та не горюємо. Ну, трошки нехватка.

— Нехватка?—Тиміш Ромен аж звівся з місця.— Я ж казав, що бабам ніколи не настачиш. Мало тобі? Заробляємо шістьсот карбованців — і нехватка!

— Продуктів. Там мила коли, ще чого...

— Ага! Це правильна інформація.— Старий змовк, подумав, підвів руку.— Ну, тобі, стара треба об'яснить. Неграмотність твоя— ось де нехватка, а до лікнепу не ходиш.

— Ходю вже,—покірно сказала дружина.

— Ну, так значить, тебе ще не навчили. Нехватка діло правильне, ну треба знати, чого ще нехватка у нас гостює.— Тиміш Ромен розгорнув книжечку.— Ось послухай стара якої я тобі завдам політеко омії.

Дружина покірно сіла до столу. Запал, з яким чоловік розгорнув книжечку, захопив і її. В ньому Ромен проспівав останню пісню своєму утіканню від напруги цілої робітничої класи, мусив розбивати мури, що він їх поставив проти Петра.

— Оце я списав. Книжка така. Та й не книжка, а сказати журнал. Ну, брат, до того інтересно, що я тобі й не скажу.

Дружина напружила увагу, загостила погляд очей до чоловікових записів. Вона сиділа мовчки, з цікавістю і довірливою покійністю молодого школяра.

— Оце будуть трактори і все, що машинами зветься для селянина. Тут, старенька, таке інтересне. Бачиш оце 70?—Дружина напружила зір, низько схилилася над засмальцьованими аркушиками книжки.

— Ну, бачиш ти, Марусино?

— Бубличок і сім,—винувато вимовила старенька.

— Бубличок то бубличок, ну його треба уміть розкусити. Це брат такий бубличок, що об нього Чемберлени зуби ламають. Це мільйони карбованців. Ми їх виробили, робітники 70, Марусь, це сума виробітку машин до війни, у Росії, значить, Марусино, а оці 767 це вже наш соціалізм. Сімсот шістьдесят та й ще сім це сума нашого подарунку робочого для селянина.

Тиміш Ромен одірвав очі від книжечки погладив цифру шкарубким пальцем, зазірнув на другий бік аркушика посміхнувся.

— І ти не питаєш, Марусьо?

— А чого? Спитаю.

— Сімсот шістьдесят та ще й сім це за тридцять перший. А в капіталістів діла на швах. Бачиш і в нашому домі живуть чужинці, робити їм там нічого, от вони й сюди. Заводи стоять.

Дружина пильніше припала до Тимошевих карлючок, намагалася зрозуміти їхню силу, розкрити причини, чому вони так захоплювали старого.

— Ну, це не все, Марусьо. Ти от кажеш не все є. Це правда, ну треба знати, що робиться.

Тиміш Ромен ще поважніше перегорнув аркушик, підніс його ближче до старої.

— Я вже все ізучив, ну, ти подивися, що робиться. От станки. Стара Росія, ну, якби сказати, цар, — виробляла станків... тринадцятого року на суму 4.684. Це теж мільйони, — попередив Ромен, — а ми цього року багнули їх на тридцять вісім шістьсот вісімдесят та ще й чотири.

Ромен помітив, як напружувалася дружина, щоб зрозуміти силу цих цифер, допоміг їй.

— Це означає, старенька, що ми тепер пошти обходимося без закордонної буржуазії, а далі, як сказав товариш Сталін, і це пошти одкинемо. Самі будемо все робити. Ну й це ще не все. Ти кажеш Марусьо нехватка. Нехватка верно, а подивись скільки оцієї бавовни засіяно. На сорочки, спіднички, хустинки, скатертинки, рушнички. Та мало чого треба трудовому чоловікові. Для нас усе і для селян. Хто трудиться, значить.

Дружина напружилася ще сильніше. Пересічна номенклатура речей безпосереднього вжитку підтягла її до чоловікових карлючок, наче шмаг заліза до магнета. Стара хотіла доконче знати суть справи, щоб не тільки самій озброїтися, а ще й мати аргументи проти вуркотняви десятків подібних до неї, з якими їй доводитись вистоявати у чергах.

— Кажи, що там про сорочку, — не стерпіла вона чоловікового мовчання.

— Скаж, — усміхнувся старий. — Ну, раніше я скажу про такий факт. Сорочки... Ромен зробив звичну для нього павзу. — Я скільки їх мав за старої власті?

— Три.

— А тепер маю вісім. Факт, Марусино?

— Ну, да ж.

— Так подивися ж. — Ромен любовно пригладив аркушик, пильно підрахував цифри, проказав їх скільки разів тільки в голові, боявся помилитися, не хотів осоромитися перед дружиною.

— Двадцять дев'ятого року ми сіяли цієї бавовни вісімсот п'ятдесят і два гектари, значить, а тридцять першого, — Ромен напружився, щоб не перебрехати, правильно прочитати цифру. — а тридцять першого, Марусьо, один мільйон шістьсот тисяч та ще й два. За два роки удвоє. От і з сорочками факт.

Тиміш Ромен змовк, чекав, що скаже дружина, пильно стежив, як натужно морщився їй під такими цифрами лоб, перевіряв чи зрозуміла вона його „політокономію“, хотів, щоб зрозуміла.

— Ну й, й це ще не все!

Ромен перегорнув ще один аркушик. Пильніше заходив по ньому сірими очима, натужніше зморщив лоба, старанніше вивчав цифри.

— Ти кажеш нехватки. Нехватки, верно, ну подивись сюди. Це знов про факт... Ромен кинув погляд на чепурні стіни кімнати, підвівся, широко відчинив двері до коридору, повернувся до старої.—Факт, Марусинко. Тиж глянь—у нас з тобою така квартира, як у губернатора. Два роки тому для нас, робочих, збудували чотирі мільйони метрів одних квартир, а цього року, старенька, мало не одинадцять мільйонів. Це, брат, факт. Інтересний.

Тиміш Ромен перегортав книжку, показував цифри, пояснював їх, жвавішав, виростав як на хмелі.

Дружина похитувала головою, зважувала чого варті чоловікові захоплення, раділа, що він у них потопив свою неприхильність до сина.

— Тепер тобі ясно де нехватка, а де наша хватка. Разом поміаєш. Селяни біля землі з нашими тракторами, а ми біля чавуну та заліза з їхнім хлібом, а разом усе це наше.

— А я тобі не говорила, Тиміше?

— Говорила та не доказувала. Сказать мало, треба поіннять.

Тиміш устав і пішов на дзвінок, що кликав господаря відчинити двері. Мати недвижно сиділа біля столу, обіпершись на нього ліктями рук. В коридор, вона почула, увійшов хтось із сусідів. А з того, що чоловік гукнув, щоб готувала йому кошика, старенька зрозуміла, що зараз зайшов Давид Майфельд. Мати підхопила висушене довгою працею тіло, задрібеніла до дверей. Але назустріч їй увійшов товариш Майфельд, а з ним і Тиміш.

— Петра немає?

Мати одповіла Майфельдові стандартним „десь завівся“, чекала, що скаже чоловік. Тиміш Ромен запросив Давида Майфельда присісти, запитав його чи він не вип'є на дорогу чарчини, а коли товариш Майфельд одмовився, Ромен посміхаючись, сказав:

— Ви не гнівайтесь на мене, ну ї я дійду. Не хочу їхати на вашій машині, раз ви гребуєте зі мною чарку випити.

Майфельд одповів йому такою ж посмішкою. Він розумів скільки болю завдало старому його відмовлення, проте, пити горілку йому не хотілося. Та й Ромен не був з тих, щоб просто погодитися на Майфельдові докази.

— Нічого, товаришу Майфельде. Вас чарка не спортить. Одну перед роботою можна.

— А другу після роботи,—засміявся Майфельд.—Ні, давайте вже одкладемо на інший час.

Тиміш Ромен протестуючи випростався.

— Їй-бо не поїду на вашій машині.

Але його перебила дружина, рішуче, безапеляційно.

— Як же на вашій, коли ти сам тільки що пояснював, що всі машини належать нашій робітничій державі.

Тиміш Ромен не сподівався, що старенька так раптово та несподівано викриє його думки, трошки розгнівався і, щоб заховати свою розгубленість,— жартома кинув:

— З тебе добра учениця, Марусьо, ну ти берися за своє. Давай нам живенько закусити. Бо я спроста не випустю з хати цього більшовика.

— Не питиму, товаришу Ромене.— Давид Майфельд підвівся, хотів іти.

— Йй-бо вип'еш — зупинив його Ромен.— Я багато не п'ю, ну старість піддержать треба. По чарці. Марусьо живенько. Де ти там ходиш у лихої години. Живенько, молодичко!

Дружина за хвилину принесла закуску і Давид Майфельд таки мусив сісти до столу й випити. Тимоша Майфельдова поступка вельми вдовольнила, підбадьорила, заохотила до жартів.

— Ну, тепер не перекинемося. А ну, Марусьо, кошика. Чи, може, воно й не то, невдобно з кошиком. Ти б портфель мені, старенька. Бачиш до чого дожився. Антонобіль подають. Ех, і життя наше!

— Значить, не погано живеться?

Тиміш Ромен сприйняв Майфельдів жарт значно глибше, ніж той розраховув. Він узяв до рук кошика, поставив його проти, заперечень чепурної дружини, просто на стіл, протер вуса.

— Життя, конешно, не в цьому. Ну раз ти питаєш,— скажу. Хоча і в цьому. Машину я бачив тільки. За старого прижиму. Директор їздив. Ну, та це чепуха. Я про життя хочу сказати. Життя це така штука, що люди її роблять самі.

— Правдиво,— посміхнувся Давид Майфельд.

— Підожди, голубе. Не знаєш, що я скажу. А скажу я так. Проти усіх не підеш. Не годиться свою персону найвище виводити.— Тиміш Ромен хитренько зиркнув на Давида Майфельда.— Ну, я і не йшов проти всіх. Проти мене всі воювали. Ти і сознання не маєш. Ти і одсталий. Ти і друг Хихлі та Довбні. Та хіба мало наговорено на старого. Обидно було. Вудела гриз. А тепер скажу, що я їх перегриз. Як висушений бублик тріснули. Хоча я теж боровся за нове життя. Ну, трохи не в ногу йшов. Спотикався. Оце і вся моя самокритика, товариш Майфельд. А життя наше, скажу вам, інтересне життя. Тільки жаль бере, що ноги погано служать, руки не слухають. Та ще подібаю.

Тиміш Ромен змовк, важко схилив голову. Дружина з Майфельдом теж мовчали. З надвору низьким хрипом долітала автомобільна сирена. Вона кликала товаришів, підганяла їх не баритися. Та Давид Майфельд не наважувався порушити глибокої задуми старого. Він знав, що Тиміш Ромен ніколи ні за якого випадку, не забував двох забитих синів, бачив, що зараз він думав саме про них.

— Жаль хлопців,— сумно вимовив батько.— Жити хотіли. За наше життя поклали голови. От тобі й життя. Не всім воно одинаково простягає ручку. Кого ніжно погладить, а кого і вдарить.

Ну, знаю я, товаришу Майфельд, що ми його візьмемо за обидві руки. За те й битися нам добре. Ясно за що, а виповним більшовицькі пляни,— життя обніме нас. Я це пізнаю. Не легко носити мене ногам, не легко змагатися. Сутужно на силу, ну од других не відстану. Думаю, що дідів не забудуть. Хоч і вмирати не збираюся. За Андрія ще в Польщу піду. Піду, товариш Майфельд. Дарма, що слабій. На панів та гайдамаків зберу всю силу. А зрадити,— кістки понесу. Не хочу вмирати не віддячивши їм.

— Віддячити є за що.

— Віддячу, товаришу Майфельде! Робоча кров нікому не прощається даром. Піду з Петром. І завод покину, стареньку заберу.— Ромен підвів важку голову, непомітно глянув на синів, перекинув сірі озера очей на дружину.

— Будеш, Марусьо захищати нашу робочу батьківщину! Будеш і не кажи, що одмовишся!

— Буду. Сорочки хлопцям пратиму, рани героям перев'язуватиму.

— Ой стара ж у мене героїська, товариш Майфельд! Марусьо, ідь сюди, я тебе поцілую. Це, брат мій, товариш Сталін. Нікому ніяких уступок.

Давид Майфельд незмушено зареготав, а старенька сором'язливо знітилася і одійшла до дверей.

Сирена невпинно хрипіла, дратівливо, незадоволено. Майфельд підвівся, а за хвилину вони прощалися із старенькою, виходили на широкі сходи другого поверху.

Дружина випроводжала їх за двері, раділа, що чоловік, нарешті, одкинув свої упередження до сина, ставав з ним за одно. Але радість зогрівала її не довго. Бо не минуло і двох днів, як старий Ромен зчепився з сином. Щоправда Тиміш виявив цього разу менше зневаги, говорив з меншим гнівом, проте, чекаючи його сьогодні з роботи, мати мала всі підстави хвилюватися, мусила підготувати себе до найнесподіваніших вихваток. Тиміш образився на сина за найпустішу річ, але стара знала, що чоловік не забуде її аж доки не відчує, що він достатньо віддячить синові за його легковажність у розмові з батьком.

Схопившись сьогодні мати, вирядила на роботу Петра й не пробувала прилягати. Вона впоралася по хаті, наготувала Тимошеві поснідати, хвилюючись, чекала на його прихід. І якою ж радістю почався для неї сьогоднішній день, коли на порозі з'явилися усмінені очі старого, коли він лагідно віддав їй кошика і весело вимовив своє жартівливе: „приймай козака, Марусьо“. Старенька кинула кошика, забігала, наче їй чоловік скинув щонайменше три десятки років, підхопила його за руку, хотіла тягти до ванни.

— Ні, старенька, підожди. Дай кошика. Я сьогодні получил гроші. Ну, тут не це головне. Давай, давай.

Старенька кинулася, схопила кошика, обережно подала його Тимошеві.

— Бачила? Їй богу ж купив найдорожчих ласощів. Ти, дивись, які оце. Двадцять карбованців кіло. Ти не лякайся я четвертинку.

Для тебе ж, бо хіба нам личить їсти конхвети. Це бабське діло, Та на ж, чого ти дивишся! Бери, коли дають, а б'ють,—тікай.

— Що з тобою не розберу?

— І не розбереш. І розібрати трудно без окулярів. Сідай, брат, розкажу. Сідай, сідай. Чого ти здвигуєш плечима. Наша взяла. Ти знаєш, що сьогодні я наздогнав Максима Вовка. Не віриш? Його не легко наздогнати. Ну я тобі скажу, що бригада твого старенького дасть йому питки. Оце що?—показав Тиміш пальцем на шпальту у газеті.

— Бачу тебе намалювали.

— Що намалювали це не важно. Така вже наша доля, що нас малюють, а от прочитай перегук пресів і молотів. Ти не навчилася ще. Поганувато. Ну, так дивися. Оце робота бригади Максима Степановича. Бачиш стовпчик?

— Бачу стовпчик.

— А оцей бачиш?

— Трохи вищий..

— Воно, старенька. Воно! А цей стовпчик поставила бригада Тимоша Ромена.

— Та якже воно так вийшло?—здивувалася дружина.

— Не вийшло, а вивели. Ти думаєш спроста завели розрахунок. Та ти подивися на оцей перегук. Що не прес, то й нажим. що не молот, то й удар. Як би ти могла читати, то побачила б, що навіть бригада Василя Сапіги, як добра молода, вибриком підскочила. І за десять днів. Тільки Сапіга й відстав, а то всі доста добираються.

— От бачиш, Тимоше!

— Бачу і не нагадує мені. Дарма я припікав Петьку. Його поавда. Дешевше все виходить, краще, більше зроблено і на своїх матеріялах. Но глянь сюди. Сюди-сюди! Не туди дивися, старенька! Ось Майчині пальці.

— Та щось не розбираю.—Дружина говорила тихо, з почуттям своєї провини за те, що не могла прочитати дрібненьких літер.

— Отут сказано, що за перші п'ять днів наш цех зекономив двадцять тисяч золотих карбованців. Не вивіз буржуазним урядам. За місяць ми скажемо, як пише Майка, на сто двадцять, а за рік і за мільйон перекотимося. Та це ж тільки наш цех. Ти знаєш, Марусью, що це значить. Не знаєш, а берешся старим орудувать. Це значить, що ми так ударимо в морду тій буржуазії, що вона і не підведеться. Ось що воно таке наш Петро.

Мати досить пасивно сприймала чоловікове захоплення, але коли він сказав про сина, всі досягнення для неї набрали найрадісніших фарб.

— Але і це ще не все, старенька. Сьогодні твій Тиміш уже не Тиміш, а справді молодець.

— Та кажи вже, як ти скупю важиш!

— Важну справу треба важити не хапаючись. А ти, мабуть, не

віриш мені? Я думав, що ти заляпаєш у долоні. Не розумієш? Та мене оце на руках винесли з цеху. Ще й досі боки болять.

— Добре винесли, що боки болять.

— Це од сознательности пролетарської. Об'явив я сьогодні зустрічний Максимові Степановичу. Він робив вісім нагрівів, а я з своєю бригадою зробив дев'ять! На один нагрів. Воно наче, і не багато, ну у роботі дуже багато важить.

Дружина зрозуміла це як втомну небезпеку, загрозу для його здоров'я, почала умовляти Тимоша не брати більше, ніж інші. Але він і слухати не хотів.

— Раз постановили зняти пана Меллера з черепахою,—так знімемо. Раз ухвалили випередити, так і випередимо. Вольфа вже вбили. Він розпинався за вісім нагрівів, доводив, що більш не можна збити, а ми його обдурили і не уболівай старенька. Ну, звісно, трохи жаркіше грубникам, більше води зійде з ковалів, так ми ж не на пана працюємо, на себе.

Дружина не перечила. Раз Тиміш говорив про роботу з таким захопленням, раз він не бубонів проти Петрових— „закрутасів“, як це було ще зовсім недавно, — старенькій лишалося тихе життя, турбуватись їхнім доглядом, радісні почуття за улюбленого сина. Вона ходила молодими кроками, посміхалася, жартувала з чоловіком і бачивши його таким уперше, нагадала Тимошеві, як він гудив Петра.

— Було старенька. Визнаю все. Бачу, брат, чого мені не хватало в микитці. І скажу тобі, що я здаюся по всіх фронтах. Не має більше Тимоша Ромена, що сам собі у запічку колувся. Майка пропечатала мене найкращим ударником і це тепер пошти правда.

— А чого ж не ціла правда?

Старий сприйняв її жарт дуже поважно. Не відповів їй зразу, як вона на те чекала, довго думав.

— А того не ціла, Марусино, що ціла правда за Петькою. Я кажу, що здаюся по всіх фронтах. Здався. Не встояв. Та й стояти було мультко. Гаряча земля, а на гарячому чесний пролетарист стояти не буде. Попік ноги на Довбні, попік на Хихлі. В куми до них просився, а тепер вони мені не родичі.

— А на Петруся сердився. Казав, що він нічого не тямить, лаявся з ним.

Дружина говорила м'яко. Лагідність її мови вщерть виповнювала затишну кімнату, обгортала хвилями відпочинку старого, непомітно зализувала болючі рани сутичок з Петром, розстиала легенький сум за ті суперечки, снувала радісні пасма прийдешніх днів.

— І корив, і сердився, а тепер край. Старого Тимоша Ромена сьогодні поховали. Так от і написано в газетці, а зараз дай, старенька, поснідати справжньому свідомому ударникові.

Дружина одповіла йому легеньким жартом, заторохтіла посудом і за хвилину сіла з ним снідати.

Крізь великі полотнища вікон сонце било відблиском сніжаних полів. Із сходів долітали дзвінкі голоси піонерів, що вирушали до

школи, неодмінно збираючись у гурт, щоб мандрувати туди цілокупно, і в ребрах теплих радіаторів виспівував невтомний мотор, розганяючи тепло кочегарки на п'ять поверхів робочого будинку.

XXII

Як не обминав Максим Вовк повторної розмови з Райбленом. але вона мусила відбутися. Вовк мав досить клопоту на виробництві, напружував усю силу організаційних здібностей, щоб не відстати у змінно-зустрічному з Тимошем Роменом, а тут ще цей Райблен. Максим Вовк повеселішав, коли розкрили дужки загадковості і непевності ролі Василя Сапіги в минулому та важкі зморшки думок не зходили Вовкові з волохатого перенісся. В заводі, наче навмисне, немов знаючи його тривогу, — гуляли чутки про батька. Хтось розповідав, що його бачили на прикордонні з Польщею, інші стверджували цілком протилежне. Але чутки ширилися з неймовірною силою, доходили до Максима Вовка, тривожили його, постійно вибивали з річища рівноваги. Кидали міцного коваля у неспокій цілком можливого побачення з батьком, ставали загрозою неясности Максимового рішення. Максим Вовк нікому не розповідав про свої хвилювання. Замкнений і неговірливий, він носив свою тривогу, заціпивши її в зубах мовчання. Та майже щоденні нагадування про батька, нехай незначні, непевні і навіть не скеровані на нього, завдавали йому багато болів. Це особливо боляче відчув Максим Вовк, коли в цеху всі почали одверто розмовляти про зрадницьку роль Василя Сапіги.

Вовк загубив спокій, ходив мов чужими ногами, працював не з тією напругою. Заглиблений у себе він може, навіть більш ніж Сапіга хотів, щоб якнайшвидше розв'язали його справу. Чекав, сподівався знайти у тому розв'язанні притулок спокою. Але сподівання Вовкові пішли на марне. Сапіжена справа не зняла з Вовкових очей тривожного блиску, а Сапіжене заспокоєння за визнання ролі штрайкбрейхера ще збільшило Вовкові хвилювання. Тепер не минало жодного дня, щоб Максим Вовк проніс спокій мислі по його перехрестях. Тепер думка про батька стала для нього гострішою, настирливішою. Вовк уставав, з нею носив її цілий день і лягав спати із нею. Дні вивопнилися рудявим димом отрути, налилися гірким соком тривожного неспокою. Максим Вовк довго носив його в собі, найпильніше охороняв від погляду найближчих товаришів. Але щодень сильніше зростала потреба комусь розповісти свої хвилювання, вилити натугу думок, звільнитися від непомірного тягара. Аджеж, навіть найтяжчей біль притамовується, коли його зрозуміє близька людина. Нехай на хвилину, хай на мить. Витягти його вістря із згибів гарячого мізку, довірливо розкрити тому, хто зрозуміє, затрені рани твого я, відчутти розуміння твого неспокою близькою людиною — полегшує біль. Максим Вовк не міг прийти з цими болями до секретаря партійного комітету. Почуття особистого неспокою, не підсилені реальними фактами, не могли стати за тему для розмови,

нехай навіть із найчутливішим Давидом Майфельдом. Максим Вовк напевне знав, як поставиться до його думок товариш Майфельд. Він напевне погудить його за легкодухість та копірвання, нагадає Вовкові його виключні заслуги в озброєній боротьбі за диктатуру пролетаріату, скаже про зразкову роботу на виробництві, одкине його сумніви, не мавши достатнього часу, щоб розміркувати. Певність цього та виключне розуміння надмірної навантаги Давида Майфельда заводськими справами, одкинули перше Вовкове рішення поговорити з секретарем партійного комітету, схилили його думки — розповісти все Петрові Роменові. Щоправда, запросивши Ромена прийти, Максим Вовк навіть тут вагався. Не знав, що сказати найближчому товаришеві, як почати розмову. Бо голівне, що било тривогою Вовка, він заховував найглибше, Максима Вовка непокоїла одна думка.

— „Як би я поставився, зустрівшись із ним? Чи вистачить мені сили убити почуття до того, хто мене породив і врятував від смерті — простим законом кожного комуніста — непримиренности до ворога? Чи переборе сила класової ненависти до зрадника робітничої класи силу моїх почуттів до нього, як до батька?

Максим Вовк прекрасно розумівся на льогіці класової боротьби. Знав, як мусить поставитися до цього питання кожний комуніст, але сили логічного мислення не вистачало. Горою до неї ставали найтепліші спогади далекого дитинства, виняткова батькова любов до нього, незмінне його турбування Максимовою долею, думки про батькову відсталість, тяжкі ланцюги капіталістичної системи, яка обертала людину на звичайнісінького раба.

Хвилини очікування на Роменів прихід повзли ледачо. А що Вовковій голові бракувало ясности думок, якими він мусив зустріти товариша, Максим Вовк плекав надії на Роменове запізнення. Він навіть пошкодував, що запросив Ромена. Брехати йому Максим не хотів і тепер, очікуючи на нього, — тішив себе надіями на те, що Ромен, завантажений силою позазаводських справ, піде кудись, забувши твердість обіцянки прийти сьогодні до нього. Але лихо, як лихо. Вижени його у двері, — воно увійде у вікно. Обминеш його на вулиці воно прийде з тобою додому. Не заховаєшся від його неминучости, не заткнеш ушей, коли воно крикне тобі отрутою неспокою, не втечеш від нього, навіть маючи неосяжні простори земної кулі і найдосконаліші засоби пересування. Воно знайде дотик з тобою у найглухіших закутках землі, наздожене бистролетний гуд аероплану, затьмарить найрадісніші хвилини дня, заощить у сукровицю неспокійно-тривожний сон. Ховатися від нього, покладаючись на невідомі одволікання — найглибший вияв опортунізму волі, найкращий показчик слабкості її, непевности своєї позиції, брак почуття відповідальности, кваліст сил внутрішньої енергії.

Максим Вовк не застав дома яснозорого Федька з Віллі, не чекав на дружину, що працювала на вечірній зміні. Прийшовши із заводу, він не сів до столу, щоб пообідати, никав по хаті, прислу-

хаючись до кожного шороху, загострюючи мембрани ушей до кроків, що часто порушували спокій великих сходів. Дошкульна думка очікуваної розмови з Роменом, нестерпні хвилювання, що породжувалися неприємною зустріччю з Райбленом, позбавляли його тіло якогось хоч найкоротшого притулку на одному місці. До хвилювань, народжених неясністю позиції у своєму ставленні до батька, додавалися нові надокучливі зустрічі з Райбленом, який приходив до нього оскаржувати кожну відмову заводууправи на його рвацькі вимоги. Райбленова боротьба проти непокірності Віллі, обвинувачення складені від нього на Вовка за те, що його Федько спантелечив слухняного Райбленового сина, спліталися у Вовковій голові у тугий вузол його думок у ставленні до свого батька.

Хвилини утіхи з того, що Ромен запізнювався швидко оберталися на свою протилежність. Почуття потреби визволити себе з міцного плетива нерішучості загострювали роботу мислі, розправляли велетенську силу Вовкових м'язів, випростовували його тіло, розглажували тугі зморшки лоба. Та вони не були панівними. Минала якась хвилина і ясність думок знову наштотхувалася на заперечливі лінії волі, губилася у далеких усмішках дитинства, виповнених почуттями великої радості міцної і надійної батькової руки, тієї найширшої теплоти, що її джерелами жив молодий Максим Вовк.

Чи зміг би він тепер зігріти стару батькову руку, що вичахла десь у далекому самовигнанні? Чи підвів би Максим свою руку, щоб проголосувати батькові вирок на заслужену кару? Чи вистачило б йому сили забути, що він йому батько? — Такі питання вихрилися у Вовковій голові, закручувалися в кожному згибі його мислі.

Максим Вовк важко обіперся на широке підвіконня.

День поринав у просиньок надвечір'я. Над синім містом зринали мерехтливі вогні електрики. З вибалку надвокзалля долітав трудовий перегук паротягів; короткий, як удар, і пронизливо довгий, що обпалював Вовкові серце тривогою очікування на щось надзвичайне, неймовірне і логічно неперейдено просте. Заміські далі губили неясні лінії окреслення обрїю, поволі тонули за відсвітлом літарів, що випинали промінясте сяйво току з кожною хвилиною сильніше, сміливіше. Ніч спускала над містом латану полу затишку й перепочинку, готувалася зняти тверду насагу дня, відтворити енергію кожного працівника.

Але Максим Вовк не міг потішити себе надією на відпочинок. Наступна ніч не зімкне його очей у безтурботному сні, не наснажить його дебевої постаті потужною силою, так потрібною для командира соціалістичного змагання.

Він глянув на суцільні поля вогнів будинку державної промисловості і зразу ж обернувся. На сходах молодістю стрибали Роменові ноги. Максим Вовк силував задушити в собі потоки неспокою, зустріти товариша, заховавши від нього найдошкульніше.

Ромен ускочив до хати, наче за ним гналася армія холодногірських головорізів, ухопив Вовка за руку, покрутив його, ніби

він мав до діла з людиною свого віку, загорнув його у міцних руках і майже кинув на широке поле канани.

— Розкажуй, що ти маєш, Максиме Степановичу. — Ромен поглянув на товариша, завважив його надмірну зосередженість, гнітючу задумливість очей, полиняли риси обличчя.

— З тобою щось негаразд, Степановичу. На тобі лиця немає. Що трапилося? Та чого ж ти мовчиш?

Максим Вовк не відповідав. Ромен помітив на голених губах товариша гіркі лінії розпачу, стихив тон, м'яко узяв його за стан і тихо сказав:

— Я бачив, Степановичу, це давно. Довго бився над тим, щоб розкрити причини твого настрою і, правду кажучи, дуже зрадів, коли ти сам запросив мене поговорити.

Максим Вовк нижче похилив голову, зрушив мертве склепіння уст.

— Ти, Петрусю, певне, знаєш що мене хвилює.

— Не зовсім.

Вовк недовіряливо оглянув Ромена. Слова Роменові він сприйняв, як вияв нещирости, як товариське бажання полегшити суть його надмірних хвилювань. Але ці почуття не зупинили Вовкових думок, не одкинули його від Ромена.

— Ми з тобою, Петрусю, будемо розмовляти не як двоє приятелів. Я хочу поговорити з тобою, як комуніст із комуністом.

— Це не виключає першого. Ти мусиш розповісти мені, як другові-комуністові, все що тебе непокоїть.

— Мені не вистачає ясности мислі, Петрусю. Я, звичайно, так і думав, але сказав не так. Зрозуміло.

Максим Вовк стих. Лінії напруги з'явилися йому на обличчі, густо покрили його, як перетинає земні простори плетиво сталевих рейок залізничних колій, набрякли мислями.

— Мене давить одна думка. Не можу забути про батька. Ти можеш сміятися, Петрусю. Але я щодня думаю про твого старого. Який ти щасливий, Петрусю.

— Ти сам бачив, яке було у нас щастя.

— Не те, товаришу. Тиміш Ромен упертий. Непокірний, неймовірно образливий. Я знаю. Він посилав нас під три чорти, виступав проти ухвал, що їх ми виставляли від партії, організовував проти нас найконсервативніший елемент на чолі з Довбнею та Мартином Хихлею, але все це, Петрусю, ніщо у порівнянні з моїми муками. Ти уявляєш, що я не можу спати. Затулю очі, — він стоїть. Прислухаюся, — ходить. Чую, що він ходить, чую його неголосне бурмотіння. Схвачуюся з ліжка, — він переді мною. На колінах... Хапає мене за ноги, просить урятувати. А потім мить, — його немає. Я не можу спати, розумієш? А тут ще ці безкінечні розмови. Я боюся їх, тікаю. Тікаю від кожного слова, що повертає мислі до минулого.

Максим Вовк зліг на гливке окістя руки. На тремтливих віях зірнула крапля живого срібла. Вона скотилася на край стомленого

повіка, заколихалася на найдовшій волосинці і різко впала на ромб вищипаного паркету. Ромен ухопив Максимову руку, обережно загорнув її, обняв його, наче поруч з ним сиділа у лихій розраді дитина, заспокоював, доводив безпідставність його хвилювань, радив виїхати кудись, полікувати оголені нерви.

— Я розумію твої хвилювання, Максиме, але вони безпідставні. Ти даремно отруюєш себе такими думками. Діти не можуть відповідати за вчинки своїх батьків, не мусять. Розумієш?

— Розумію, Петрусю. Я знаю, як ставилася до мене моя партія, що скаже любий з двадцятипяти тисяч робітників нашого заводу, але я, на жаль, не знаходжу спокою в цьому. Учора я зустрів твою матусю.

— Вона говорила мені, але старенька напевно помилилася.

Максим Вовк крутнув заперечливо головою.

— Вона знала мого батька. А потім ці розмови в цеху. Ти знаєш, що коли навіть систематично поширювати брехню, — з неї щось мусить лишитися. А це правда. Я вірю. Мої почуття ніколи мене не зраджували. А я почуваю, що батько десь тут, що він ще прийде до мене. Ти уявляєш Пертусю... Чую хтось стукає... Це було минулої ночі. Стукає довго, обережно. Я слухаю, думаю про батька, хочу звестися і не можу. Простягаю руку до тіла, — мокрий. Стукіт стихає, зникаю повіки і чую дзвоник. Обережний, нерішучий. У якому і просьба, і розпач, і визнання своєї провини. Знову перевіряю, — тіло холодне, наче під ковдрою льох льоду. Прислухаюся і чую його голос. Ти розумєш, Петрусю, що це таке. Схопився з ліжка, кинувся у коридор, — нікого...

— Треба лікуватися, Максиме. Негайно, не відкладаючи ні на один день. Я завтра буду говорити з Майфельдом.

— Не поїду, — Вовк підвівся, озирнув велику кімнату, повернув свій погляд до Петра.

— Доки не переборю. Тікати не буду. Я мушу його зачекати. Цей місяць. Розумієш? Розмови не точилися б спроста, мати твоя бачила його.

— Це помилка. Стареньку зраджує зір, ти це знаєш, Максиме. А лікуватися треба негайно. Мусиш. І коли не захочеш, — ми пошлем тебе силоміць. До моря, до сонця. Забудеться все, нерви заростуть жирком, поїдеш.

— Не поїду. — Максим Вовк тривожно скочив на ноги. Ромен помітив, як його ударив дзвінок і Вовк, щоб захвати вибух нервів, тихо сказав:

— Прийшов Райблен. Не можу врятуватися від його щоденних одвідин. — Сказавши, Максим Вовк нервово вийшов за двері.

Ромен з гнівом зустрів улесливий голос Райблена, але, коли останній зайшов, Ромен підвівся з канапи і ввічливо, хоч і дуже стримано, привітався. Молоде, чисто виголене Райбленове обличчя просвічувало найрожевішою пігментацією, а його повна округлість свідчила не тільки про Райбленове спокійне життя, а

ще й підкреслювало, що життя цього інженера виглядало зовсім не так, як намагався він показати його з першого слова.

— Я говорю встанне, товаришу Ромен. Останнє. Валюту одмовить, чотири кімнати одмовить, авто одмовить... Наш інженер не наш. Ви, Ромен, можете жити, як і всі, але я не звик... Не можу.

Ромен добре знав Райблена, завжди стримував себе у розмові з ним, але його погордливе ставлення до життя радянських робітників і зокрема до Ромена, — молодого радянського інженера обурило хлопця; зараз йому хотілося вигнати його в спину. Та Ромен натяг на обличчя машкару найувічливішого тону і тихо спитав:

— А скажіть, інженер Райблен, скільки ви мали кімнат у вашому Фюербасі? Де ви працювали і скільки заробляли?

Райблен нетерпеливо обернувся до Вовка, удав, що він не почув чи не зрозумів Роменове запитання. Але Ромен знав його циркові номери. Він миттю розірвав Райбленове звернення до Максима Вовка і ще голосніше повторив своє запитання, сказавши його на рідній Райбленовій мові.

На Райбленовому обличчі лягло невинне здивовання.

— Хіба ви не знаєте, як живуть наші інженери? Ви ж були два роки тому в Берліні.

— Був, — сказав твердіше Ромен. Я тому й питаю вас. Ви маєте тут дві прекрасні кімнати. Цілком ізольованих, повні сонця, тепла, устаткованих, як ви того хотіли. Правда цьому?

— Правда, — одповів невесело Райблен.

— Ви одержуєте на місяць півтори тисячі карбованців. На ваші гроші це сімсот п'ятьдесят марок. Правда цьому?

Райблен мусив мовчазно ствердити.

— Ви, нарешті, сплачуєте з тих півтори тисячі тільки двадцять карбованців за користування помешканням, за яке ви, доречі, протягом року не заплатили ні копійки, бо знаєте, що робітнича влада вас не викине за двері, як це зробив би любий господар у вашій Німеччині, коли б ви йому не сплатили за місяць наперед. До всього закордонним спеціалістам наша держава постачає може найкращий крам, найкращі речі і голівне по цінах, про які вам і не снилося щось купувати на вашій батьківщині, яка тріщить од товарів і в якій сім мільйонів голодних безробітних людей. Ви тратите тут на своє життя ледве чи більше сорока процентів. Це правда, інженере Райблене?

— Я кажу правда! — Райблен відчув куди загаяв його Ромен залізною логікою незаперчних фактів, охоче стверджував їх, боявся, щоб Ромен не дійшов до найдошкульнішого, — Райбленової практики на заводі, його сумнівної кваліфікації.

— Кажете правда. Це мене тішить. А що ж вам не подобається? Чого вам не вистачає?

— Я сказав. Валюта. Вольф одержує валюту, Мінц одержує валюту, Шумахер одержує валюту. Чому Райблен не може її мати?

— Тому, що згадані товариші склали спеціальні умови, а ви погодилися їхати так. Тому, що Вольф досвідчений інженер.

Ромен побачив, що останнє слово сильно вплинуло на Райблена, вирішив не добивати його, перевів своє запитання до списку Райбленових претензій. Скинувши погляд на Вовка і заспокоївшись з його рівноваги, Ромен обернувся до Райблена.

— Ви вимагаєте для особистого вжитку авто?

— Дружина не може ходити три кілометри. Розподільник чорт знає де, а їй ходити щодня.

Роменові нервово сіпнулася голова.

— Ви не зовсім точні гер Райблен. До найдальшого розподільника рівно півтори кілометри, до продуктового тільки половина. Це раз. Друге,— я хотів би вас запитати, чому ваша дружина не замовляє, як це робить кожна наша родина, все, що їй потрібно? Ми устаткували вам телефон. Вона може протелефонувати і їй все перешлють не довше, як за годину. Правда цьому чи ні?

— Правда, товариш Ромен. Але ви не знаєте, що наші жінщини не можуть сидіти цілий день дома. Їй потрібна прогулянка. Вона звикла, без машини не може.

Ромен рішуче звівся з канапи. Райбленове нахабство полилося через найвищі віття Роменової стриманости та терпіння, Ромен заговорив нервово, забувши навіть звичайну для нього чемність.

— А бити по морді робітника прилавку у розподільникові за те, що він не почув першого запитання, це теж звичка вашої дружини?

Уші Райбленові спалахнули відблиском пожежі. Тон, у якому Ромен нагадав йому про скандальне поводження дружини, обурило його сильніше, ніж нагадування такої прикрої і недозволеної у радянських умовах вихватки дружини проти цілком безневинного робітника прилавку.

— Я не хочу вам відповідати,— скрикнув гаряче Райблен.

— А ми не хочемо, щоб на наших машинах прогулювалася не потрібна, ворожа нам жіночка. Машину робітничої держави треба заслужити. Та й до того ж ми не стільки їх маємо, щоб одривати од свого рота, позбавляти наш апарат засобів пересування, давати машину дуже сумнівній жінці, не менш сумнівного інженера.

Райблен скочив, наче його викинула найпотужніша пружина.

— Я сказав їду. Ви мене образили. Ви образили мою націю. Ви образили батьківщину.— Райблен поворотко крутнувся, сіпнувши великі окуляри, кинувся на Вовка.

— Ви сина збили. Де він? Я їду. Де мій бідний Віллі...

— Віллі на зборах,— сказав тихо Вовк.— Сьогодні день піонерських зборів і я ще не бачив ні Віллі, ні Федька.

— Неправда,— скрикнув Райблен. Ви зіпсували мені дитину. Він одмовляється їхати назад. Я напишу заяву.

Райблен крутився між Роменом та Вовком, обертався до од-

ного то до іншого, хвилювався, вихвачував білосніжну хустину, витирав червоний похил лоба, щось доводив Роменові, вимагав від Вовка негайно знайти Віллі. А що товариші стримано мовчали,—гнів Райбленів швидко дійшов краю. Завваживши, що Райблен сказав усе, що мав, Ромен запросив його сісти, заспокоїтися і, коли переконався, що Райблен повернув свою рівновагу, Ромен тихо почав.

— Ви, звичайно, можете їхати... Ми нікого не можемо затримувати. Не подобається у нас,—будь ласка вертайте до Німеччини. Я сказав згарячу, але ви не можете, гер Райблен, заперчити того, що я сказав. За різкість мою до вас—сердешно перепрошую. Але про образу Німеччини вам немає чого турбуватися. Німеччина—це розпечена найсильнішим нагрівом булванка. Тіло цієї нації в страшний агонії. Її пожирає Версальська угода, поїдом їсть Давсів плян, на ній тріюмфує золота пава Франція. Німеччина для нас це насамперед країна, що має двадцять мільйонів пролетаріату, могутню комуністичну партію. Наша держава підтримує толерантні взаємини з вашим урядом, але я комуніст, ви це знаєте і мої співчуття, звичайно, не можуть зігріти ні представника феодалів і соціаль зрадників Гінденбурга, ані гідного наступника кривавого Носке,—Гітлера, що моститься стати німецьким Мусоліні. Наші симпатії на боці німецьких трудящих і ваша фраза про образу Німеччини тут ні до чого. Ми не на міжнародній конференції, а ви не представник німецького народу, симпатії якого, я певен цього, на боці пролетаріату нашого Союзу. Ви це розумієте...

Райблен сидів нерухомо, ошелешений Роменовою промовою, він не знав, що і як йому одповідати.

— І останнє,—підвищив голос Ромен,—що я хотів сказати—це заявити вам, що Радянський Союз не колонія, де можновладним імперіялістам вільно бити в морду кожного, хто йому не подобається; ви ж поводили себе у нас так, як поводяться з китайським народом зубри японського імперіялізму. І тільки ви, гер Райблен. Півсотні німецьких спеціалістів нашого заводу заплямували і вашу поведінку і вихватку вашої дружини. Ви це знаєте?

— Знаю,—ще тихше промовив Райблен.—Вони в кращих умовах,—додав він обережно, боячись, щоб Ромен знову не нагадав про його кваліфікацію. Але Ромен на цьому змовк. Він не хотів добивати Райблена, бачив його повну покірливість, розумів, що він мовчазно погодився з усіма його твердженнями.

— Я їду, але не думайте, що я виїзду вашим ворогом. В Німеччині я буду агітувати за Радянський Союз.

Ромен схопив відтинки нещирости Райбленового голосу, хотів відповісти йому різче, ніж дозволяв закон простої ввічливости, але зразу ж поборов силу протесту, відповів йому зовсім лагідно.

— Я не могу вас ані просити агітувати за нас, ані заперечувати. Але ви прекрасно розумієте, що наша країна робітників і селян, які на смердючих розвалинах царської Росії збудували першу

з світі, першу в історії людства, робітничу державу, безщадно зрівнявши з землею все, що смерділо розкладеним трупом царату, — агітує самч за себе. Я не маю підстав не вірити у щирість ваших думок, але мушу сказати, що незламну ходу нашої молоді дитини п'ятилітки визнають: не тільки дрібні закордонні буржуа, затиснені у лещата капіталізму. Її силу примушені визнати навіть королі фінансової акції, найсильніші акули світового капіталізму.

Райблен підвівся і покійно став перед Роменом. Він мовчки простяг йому руку, попросився із Максимом Вовком і, чемно вклонившись, пішов до виходу.

Вовк повернувся, стомлено глянув на Ромена, скинув поглядом навколо і важко сів на канапу. Відчувши в Райбленовому приході невеличкий перепочинок, він втратив його разом з грюком дверей, що зачинилися за Райбленом. Мислі про батька налягли на нього ще з більшою силою, настирливіше. Голова згорала в них, сухим шелестом слів шорхли губи, димом розради затяглися очі.

— Що я йому скажу, Петрусь?

Ромена вразив Вовків шепіт так, як не вражало ніщо й ніколи. В ньому Ромен добре виокремив непереборну силу гнітючого розпачу, навалу тієї розради, що з неї годі було шукати шляхів відступу навіть такій сильній людині, яка була з Максима Вовка. Ромен розумів, що звичайна порада про спокій не допоможе товаришеві, що йому треба допомогти, просто сказати свою думку.

— Що ти йому скажеш?

— Так, — нелегко вимовив Вовк.

— Те, що ти мусиш сказати кожному зрадникові нашої пролетарської справи. Ясно.

Максим Вовк важко хилитнувся, глухо повторив своє „так“ і змовк, наче онімів. Ромен зачекав якийсь час, а коли Максим Вовк не одповів на його думку, він вирішив поставити питання просто:

— Вистачить сили?

Вовк підвів до нього очі, мовчав.

— Вистачить, Максиме? Треба рішуче, одразу.

— Не знаю, — глухо ударили Вовкові слова. — Боюся, що ні. Ромен дивився на суворе лице коваля, мовчав.

Сходячи вниз, до червоного кутка, звідки долітали дзвінки голоси піонерських зборів. Райблен думав про Ромена. Його запальна промова не видалася Райбленові за щось надзвичайне, — таких промов Райблен чув стільки, що їх тяжко було навіть підрахувати. Райблена вразило те місце, де Ромен говорив про Німеччину, як він сказав про Францію. Закінений з батьківщини у далекий кут Радянського Союзу, захоплений боротьбою за авто з валютою, він ніколи не думав, як жила його батьківщина. Райблен знав, що там мільйони безробітних, одержував звідти чимало листів, у яких була незмінна скарга його знайомих на злиденне життя, але Райблен ніколи не думав де ховалися причини того безробіття, у чому полягало безсилля його батьківщини. Роменові

слова дошкульно вдарили по його самолюбству. Але Роменів захист Німеччини, його гнів, з яким він говорив про підойми, що виважували на поїзди й морські пароплави сік Райбленової нації, притамували особистий біль, стали вище над просте самолюбство. Але це не спинило Райбленових думок виїхати до Німеччини, не розбило його надій знайти там роботу. Райблен вирішив, повернувшись до Німеччини, назавжди покінчити з невдалим експериментом свого інженерства, а разом повернутися і до своєї старої професії.

„Аджеж в Німеччині не всі голодують, — думав він, тривожно наближаючись до червоного кутка. — Німеччина має тих, хто ходить до цирку, а заробітку антрепреньора, нехай і не першорядного, — цілком вистачить, щоб прожити на батьківщині. Крім цього Райблен плекав не малі надії на вправне і молоде тіло Віллі, який мусив скоритися батьковій волі, стати за досвідченого еквілібриста.

— І цього вистачить повнотою, — ухвалив Райблен своє рішення і рвучко відчинив двері. В очі йому вдарили яскраві пасма електрики, засліпили на момент йому зір, пригасили веселий гамір кількох десятків господарів червоного кутка.

Діти мовчали здивовані незвичайним явищем. Райблена знали всі, як знали і те, що він ніколи не виявляв охоти зайти до піонерів, навіть тоді, коли його запрошували.

Райблен нервово скинув окуляри, знавшов поглядом білясту голову сина і голосно наказав йому йти додому.

З центрального місця довгого застілля підвелася чорнява дівчинка. Вона повела застережливо рукою і тихо, але владно сказала.

— Гер Райблен, за нашим звичаєм той, хто хоче промовляти, — мусить попросити дозволу у голови зборів.

Авдиторія підтримала голову пошаною співчутливого мовчання.

Райблен криво всміхнувся.

— Я не прошу слова. — сказав він: — Я вимагаю, щоб мій син негайно йшов додому.

Погана вимова українських слів смішила дітей, але жоден з них не порушив дисципліни мовчання. Всі бо знали, що Райбленова вимога до Віллі виглядала зовсім інакше, ніж його слова.

З лівого боку, хвилюючись і ледве стримуючи рівновагу тіла, підвівся Віллі Райблен. Він глянув на батька, скинув поглядом на ряди своїх товаришів і тихо попросив слова. Чорноголова Луїза урочисто заявила, що слово належить Віллі. В кімнаті настала насторожена тиша. Ледве здержуючи рівність голосу і скеровуючи його до батька, Віллі сказав:

— Ти маєш три квитки і сьогодні о десятій вечора поїдеш до Німеччини, але один квиток ти купив даремно. Я лишаюся тут.

Останні слова Віллі загубилися у найширішому лементі завзятих оплесків.

Райблен-батько підвів руку, наче він захищався від дитячої ухвали, нервово рушив з місця, підбіг до сина і, рвучко схопивши його за руку, сильно сіпнув. І тієї ж миті стало на ноги суворе правосуддя Луїзи.

— У нашій країні, гер Райблен, закон забороняє батькам так брутально поводитися з дітьми.

Відчувши суворість її слів, Райблен випустив синову руку, гнівно озирнувся до непримеренної Луїзи, охопив поглядом насто-рожені, протестуючі ряди голів, усміхнувся. Райблен, зрозумівши, з якою силою захищала його сина кожна голова, вирішив зманев-рувати, узяти Віллі почуттями.

— Ти зрікаєшся мене й матері, Віллі?

— Матері не можу зрекатися. Вона неспвідома і робить те, що ти їй звелиш. Я казав, що повернуся до Німеччини, та не зараз. Я хочу боротися і буду за Радянську Німеччину, але я мушу трохи підрости, набрати досвіду у наших товаришів. Я не буду зрадником, як мій батько.

Райблен побагрянів до блискучих нігтів. Він розняв обидві руки і голосно вигукнув.

— Willy, wie schrecklich! Du vorrätst dein Vaterland!

Віллі миттю обернувся до товаришів. Голос його підвівся у гніві обурення, розкрився гарячим протестом.

— Він сказав, товариші так: Віллі, який жах, ти зраджуєш нашу батьківщину. Але я тобі заявляю.—Віллі енергійно обернувся до батька.— Моя батьківщина тут. Це батьківщина світового проле-таріату. Я до Німеччини не їду.

Діти привітали його рішення чистим сльозом запалених у захоп-ленні очей, оглушливо вдарили оплесками м'яких долонь, одкинули батька до порога.

Райблен ішов, не озираючись, грюкнув дверима і зник, як і з'явився.

Віллі привітали тепер ще завзятіше.

XXIII

Цех двигтів у напрузі мускулатур. Злиті в єдине — механічна енергія пресів і молотів з натугою гоготливих печей, гуркотливі крани з робітничими вигуками команди, переплетені посविстами вітру в прогонах, — сповнювали колосальну споруду від землі, що з-під неї виривався невтомний гуд форсунок, до високих небесних склепінь.

Площу вивопнено від вузьких провулків прогонів до залізних ребер цехових каркасів. Кожна дільниця, підкорена свідомій волі бригади, змагалася з чорним прапором прориву. Кожна бригада найпильніше обраховувала кожний затиск пресу, удар молоту, рух пересувних кранів, напруження м'язів. Організована праця зняла невинувдане вештання у коридорах прогонів, заціпила уста зне-осібці, підкорила волю цілого колективу єдиній меті — зняти з

диктового монументу потворну примару пана Меллера, розтяти в ній холодне тіло черепахи. Вийти з прориву — дзвеніло в кожному ударі молота. Забезпечити цех своїми матеріялами, змобілізувати на це увесь завод, — було за єдине прагнення Ромена. Дні пламеніли у боях з неповороткістю апарату, кипіли у міжцехових нарадах, докурювалися у засіданнях партійного комітету. Енергія кожного дня перетворювалася на ляконічну мову цехової багатотиражки, шикувалася у лави переможних зведень.

Майя Сніжок простягла ток робкорівських проводів до кожної бригади, кожного агрегата, Газета піднімала на щит пролетарської честі навіть найменший прояв робочої ініціативи, пробивала гарячим вістрям прояви мамуловатости, подавала приклади боротьби за виконання рішень, ставила до стовпа ганьби тих, хто здіймав руку проти ухвал робочого колективу. Цехова багатотиражка перетворилася на документ пролетарської свідомости, стала за вимір напруження волі. Без неї не починав роботи в цеху жодний робітник, її не забував ніхто і по закінченню зміни.

До Майї Сніжок у карякуватих літерах дописів робітники гнали ток протесту до тих, хто порушував високий нагрів робітничої волі, коротко писали про перемоги. Докладно обґрунтовували нові пропозиції.

Майїне місце, проти її волі, посів інший робітник. Майя не хотіла кидати молота, уперто воювала проти вимог осередку, але коли справа дійшла до Загреби, дівчина мусила скоритися. Максим Вовк неохоче розтулив губи, щоб примусити їх дати згоду на відпук досвідченої і вправної дівчини машиністки, як також без особливого захоплення узяв до бригади нового робітника. Вовк попрацював з новим машиністом два дні і мусив дійти того висновку, що краще йому висунути на цю роботу жвавого Пилипка, ніж навчати закономірних суворих темпів того, хто їх не знав. І рішення Вовкове виправдало себе повною мірою. Пилипок знав кожний Вовків рух і швидко став за доброго помічника. Він порався біля підойми з такою вправністю, як і з заправкою булванок, а незмінна Майїна турботливість та консультація, гарантували потужну безперебійність роботи молота.

Майя здредагувала останні матеріяли. Передала їх до цехової складальні, вийшла у гримотливі поля цеху. Він обдав її знайомими задувами гарячих струмів повітря, загравав відблисками вогнів, збільшив силу внутрішньої енергії. В цеху починався перепочинок. Майя оббігла найдавніші пости, збрала інформації, скерувала ходу до свого молота. Проходячи повз бригаду Сипіги, Майя помітила заслужену зацікавленість до редагованої від неї газети, підійшла ближче. Вона знала, що подана інформація про Василя Сипігу мусила викликати не абиякий інтерес серед робітників. Адже останніми днями увесь цех, усі зміни одверто говорили про Сипіжене провокаторство. Розкриття цього факту мусило покласти край здогадам, показати його у світлі незаперечної істини заводських архівів та твердої пам'яті старих робітників. А що до

об'єктивних свідчень, газета містила ще й листа Василя Сапіги,— це побільшило інтерес до неї, загостило увагу.

Та Терешка Довбню з Марином Хихлю цікавило не тільки це розкриття. Майя переконалася у цьому швидше, ніж Мартин Хихля, почувши її прихід, обернувся.

— Понаписували... А я скажу вам, товариш Сніжок, що те Око, яке оце писало про мене з Довбнею, — сліпе.

— Неправда хіба?

Мартин Хихля чекав на таке запитання. Але Майя спитала так рішуче, з такою силою незаперечности факту, що він не зміг їй одповісти. Та його, як і завжди, визволив Терешко Довбня.

— Не то що неправда, а не вірно,

Довбня озирнувся до преса, завважив, що його слухав Василь Сапіга. підійшов до Майї так близько, що його важкий чобіт ударив передком у Майїн черевик. З Довбневого лица пашів протест.

— Про брак, — правильно, про те, що Мартин Хихля працює аби день до вечора, — теж правильно.

— А про вас, товаришу Довбне?

— Про мене теж правильно. Бригади дали новий дух. Ну от про Сапігу не вірно.

Терешко Довбня розгорнув газету. підтяг її аж зовсім до Майїного обличчя, показав на інформацію, прочитав Сапіженого листа.

— Не штрайкбрехер він, а провокатор. Настоящий провокатор. Я це кажу. Факт!

— У вас є щось нове? — Майїн голос прозвучав, як застереження, та Терешка Довбню це не вразило.

— Є! — Упевнений голос Довбні надав сміливості Хихлі, зрушив його з місця, підтяг ближче до Майї.

— Я теж знаю, товариш Сніжок. Ви понапрасно нас осміюєте. Газета не вивезе, якщо сам Хихля не візьметься.

— Газета не жартує з вами, а ви, товаришу Довбня мусите подати матеріали, якщо вони справді гідні уваги.

— Ну от і знову недовір'я. Та що я три дні на заводі: гідні уваги. А чого ви не згадали, що Сапіга був за члена товариства архангела Гавриїла.

— Це не доведено.

— Не доведено?

Мартин Хихля аж випростався увесь. — А хіба я не знаю, що Сапіга був за старосту в Мироносицькій церкві.

— Нам це відомо. Мало хіба робітників вірило в бога.

— Але він був старостою. З попами випивав. Я знаю.

Слова злітали, як помах кулаків, загрозою падали на Василя Сапігу, застереженням до Майї.

— Самі бачили?

— Бачив. — Мартин Хихля гарячився, вимахував руками, не добре блимав маленькими червонуватими очима. Але Майя стояла зовсім спокійна. Певність її позиції, твердість погляду, яким вона

зустрічала гарячі бризки Хихлиних очей, дратували його, кидали у гнів.

— Кажу вам бачив... Сам був при тім.— Сказавши останнє Мартин Хихля раптом змовк. Сіра осуга затьмарила йому широке обличчя, Хихля відчув, що сказав більш ніж розраховував.

— Це дуже цікаво. Значить, ви були разом?

Хихля звився під Майїним запитанням, скрутився, як червяк, коли йому наступлять на голову, рвонувся до Майї.

— Разом? Був!— Рух і мислі йому загальмувалися. Хихля відчув, що йому прийшов час капітулювати. Протест його перетворився на улесливе підлецування, а сіра осуга обличчя зайтірала найогиднішою посмішкою випещених щік. Хихля посміхався. Майя зрозуміла цю посмішку, як бесилля раба.

— Так, значить, і ви були провокатором?

— Та що ви, Майко!

Затиснений у лещата Майїних запитань, Мартин Хихля довго пручався, шукаючи дірки, куди б заткнути свій хвіст, одмовлявся, пробував заперечити тільки що сказане. Та Майя не відступила аж доки Хихля з Довбнею не визнали безпідставність нових закидів на свого бригадира, доки вони не пообіцяли їй виправдати свою революційність на конкретній справі — ліквідувати відставання в їхній бригаді.

— Ручимось, товариш редактор. Раз інші бригади доганяють до ста, так чому ж наша шкутильгатиме? Ручимось.

Майя прийняла Хихлене запевнення без захоплення, спокійно. І, звичайно, не тільки тому, що у Хихлиних словах не брєніла щирість. Для виконання програми на сто відсотків недостатньо було щирости та й навіть запалу. Нові форми праці потребували нового ставлення до машини, негайного засвоєння навичок, гармонійної роботи цілої бригади. А цього саме і не вистачало бригаді Василя Сапіги. Ухваливши узяти її під пильність робкорівських очей, Майя кинула кілька слів до зажуреного Василя Сапіги і геть пішла від преса. В штабелях деталей та заготовленої сировини зірнула голова Петра Ромена. Майя помітила, що він простував до свого місця за молотом Максима Вовка, як і його надмірну заклопотаність. Дівчина знала скільки турбот завдавала йому праця, розуміла що саме на Роменові лежав тягар найбільшої відповідальности, бачила незаперечні успіхи нових форм праці, але Роменову заклопотаність вона поцінювала, виходячи із зовсім інших міркувань. Побачивши його сьогодні, Майя пригадала недавню історію у вагоні, посміхнулася. І коли б зараз її усміх помітив Ромен, він би напевне убив дівчину холодом своїх очей. Майя це знала. Не хотіла дратувати Ромена, вирішила одкинути всі образи, яких вона зазнала від нього, пригасити вогонь протесту, який не вгасимо палав проти жорстокої Роменової байдужости. Вона спокійно зустріла його, рівно сказала своє звичайне „драстуй“, розповіла, що готувала в черговому номері газетки, і також спокійно залишила б Ромена з його думками, коли б він сам її не затримав.

— Майко, — сказав тихо Ромен. — В його голосі дівчина відчула нотки тужної скарги, шматки болю, розриви дошкульної втоми. Майя зрозуміла, що Ромен хотів зараз поговорити з нею не про справи редакції, не про те, що хвилювало всіх. Роменів голос просив зустрічної теплоти, може товариської поради, співчуття. Але Майя не відгукнулася на нього. Замість цього в пам'яті їй знову зірнула історія у вагоні, Отто Вольф, вродливе лице кондукторки. Роменова безпомічність, його безвольність, яка дратувала Майю, протягом цілої декади. Майя не поступилася йому жодним півтоном раз узятого у стосунках з ним голосу.

— Я Майка! — повторила дівчина — Забув, як звати?

— Коли ти скинеш із себе машкару упередження до мене? — Ромен наче ненароком простяг до неї руку, але помітивши, що Майя захисно одступилася, сіпнув її назад, потер і викинув у кишеню разом з бажанням поговорити з Майкою, розповісти їй свої болі.

Дівчина не сходила з лінії достатньої відстані.

— Хто її не надівав, тому і скидати нічого.

— Ти зі мною нещира, Майко.

— Тобі так здається. Та й до всього, Ромене, навіщо говорити про щирість. Ми обоє непогано працюємо. Мені, принаймні, так здається, а цього цілком достатньо, щоб обходитися і без втручання твоєї якоїсь особливої щирости.

— Не завжди! — Роменові тихі слова Майя прекрасно зрозуміла, сприйняла їх, як закон, що збільшує у стократ енергію. Але своїмислі вона заховала найглибше, відповіла Роменові новим ударом демонстрації.

— Мені досить. Я нічого не загубила, а попереду — Майя передихнула. — Ти уявляєш, Ромене, скільки у нас попереду.

Ромен зосереджено мовчав, похнюпо стежив за згибами Майїних думок.

— Попереду у нас, Ромене, безумовна ліквідація прориву. Я це бачу. Незаперечне виконання першої п'ятилітки нашим заводом за три роки. Колосальна своїм значінням і відповідальністю робота перевиховання мільйонів людей на свідомих борців безкласового суспільства, незаперечна сила ходи нашої п'ятилітки до соціалізму. Ясність того, що ми переможемо у всьому світі.

— З тебе непоганий агітатор, Майко.

— Я тебе не агітую, Ромене, — Майка стихла, подумала, щось вирішила. — У мене немає тих фактів, якими б я мусила агітувати тебе. Ти, Ромене, знаєш більше від мене. Я що?

— Надмірна скромність.

— Не те, Ромене. Не з тієї опери, як кажуть. Ну та це чепуха. Для таких справ шкода часу навіть на перерви. — Майя зробила рух, щоб попрощатися, але зразу ж зупинила себе.

— Он іде Отто Вольф. Я маю до нього справу.

Ромен пильніше заглибив погляд під розкіс Майчиних брів. Її натяки про якісь особливі факти, потрібні тільки для нього, тепер

виокремилися найчіткіше. Майя говорила про його стосунки із Галиною, це зараз стало зовсім ясно. Усвідомлення Майїної нервовості до його історії, захованої під машкару її повної байдужості підтримали Ромена. Кинули якийсь ледь непомітний промінь надії на Майїне співчуття, замайорили перед ним легкими крилами наближення. Отто Вольф приніс до них жмути веселого сміху, виповнені ковші захоплення, щирого подиву.

— Чудово, — сказав він, показуючи на рівні стовпці газетних шпальт. — Чудово — поклав він палець на колоні цифер. — Ромене, гох! Ваші заходи істина. Робота цехів перейшла усі мої сподівання.

— А ви не вірили, товаришу?

— Вірив, товаришко Майко. Але що це є. Що та віра, коли навіть бригада Сапіги дійшла вісімдесят. Вісімдесят!

Майя сприйняла його захоплення, згадала протести, гаряче увімкнулася у Вольфів піднесений настрій.

— Гох не тільки Роменові: гох усім робітникам. Навіть Довбні з Хихлею.

— Довбні з Хихлею? — застережливо зупинив її Вольф.

— Так. Завтра, я певна того, що вони дійдуть до дев'яности. — Майя увірвала голос, весело зареготала. — Будівники соціалізму, товаришу Вольфе, знають за що вони б'ються.

— Соціалізму? І Хихля?

Вольфове застереження викликало нову хвилю сміху.

— І Хихля і товариш Вольф. Це незаперечний факт.

Отто Вольф кинув заперечливо рукою. На повних щоках йому згасла повідь сміху. Нова ситуація примусила згадати свої протести проти зачислення його до будівників соціалізму.

— Gern nehme ich den Ehrennamen des sozialistischen Stürmers an, doch ich Weigere mich neben Chichla gestellt zu werden. Ромен голосно зареготав.

— Товариш Вольф каже, що він охоче приймає почесне звання ударника соціалізму, але не хоче стояти поруч з Хихлею.

Майя підхопила хвилю Роменового сміху, але в ньому Ромен зовсім вільно відрізняв нотки легкого невдоволення. Майя пильно вивчала німецьку мову, і хоч сама не зрозуміла повнотою, що саме сказав Отто Вольф, проте Роменів переклад, ніяк не розрахований на те, щоб підкреслити її незнання, дошкульно вдарив по Майїному самолюбству.

— Можна не перекладати. Я можу зрозуміти й без цього.

— Чудесно, Майко. Твоїми устами говорить найсвідоміша комсомолка. — Ромен хотів ще щось додати, але Майя упіймала його на обмеженості думки, вибила в нього весло розмови.

— Для комсомолки, — сказала вона запально, — знання німецької мови є тільки зброя, якою вона може орудувати.

— А я що сказав?

— А ти обмежив звання члена бойового загону молодії гвардії, звівши все до однієї німецької мови. Це помилка. Я не виступаю тут проти вивчення чужих мов, але ти не мусиш забува-

ти, що пролетарська нація цілого світу має одну мову. Її мова—класові інтереси, її зброя,—класова солідарність.

Ромен кинувся з апеляцією до Вольфа.

— Сьогодні вона агітує мене вдруге.

— Не агітую, товаришу Вольф, а тільки поправляю. Для класи, яка стала до творення нового комуністичного ладу, потрібна велика чистота теоретичної думки. І той, хто не перевіряє себе... хто не ставить під контроль кожної мислі і дії, не наближує нас до того прекрасного, за що ми боремося.

Вольф захоплено стежив за Майїними палкими словами, упивався молодістю Майчиних губів, тонув у ясності її найчіткіших думок.

— Майка gut, sehr gut!

Ромен спробував залишити їх, але його рух загальмував Вольф.

— Це Сапіга писав?— Запитання його яскраво виокремило недовір'я до того, що написав Василь Сапіга, лягло збрижжами заперечення на широкі одкосах високого лоба, сочилось з кожної щарпини його тіла.

— А ви як думали?— Майя бризнула на нього глухом просинькуватих очей, згорнула з губів хвилию пробачливої посмішки, схвилювала Вольфа.

— Думаю, що важко йому було написати.— Отто Вольф знову підніс газету, глянув на неї крізь літарі окулярових шкелець.— Визнаю, що зраджував робітників. Був штрайкбрейхером. Але я робив те через мою несвідомість. Останні сили віддам на будівання соціалізму. Чесною роботою змию пляму ганьби.— Отто Вольф читав повагом, зупинявся, наче прислухаючись до сили тих слів, покручував головою.— Важко,—закінчив він. Дуже важко.

— Та тепер йому одразу полегшало. Краще ж сприйняти найтяжчу смерть, ніж помирати все життя. Легше зняти із себе рішуче все, що протистоїть до інтересів цілої робітничої класи,—хай це буде і тяжко, ніж щоденно відчувати його тягар на твоєму сумлінні.

Майя говорила, може б іще, та Ромен перебив її.

— Я зараз іду до мартенівців. Сьогодні вирішується справа про припинення імпорту на хромонікель. Мартенівці обіцяють давати його скільки потрібно. Пришли когось із редакції.

Майя загадково посміхнулася. Ромен оцінив цю посмішку, як брак відповідальності в боротьбі за незалежність, підвищив голос, але тепер черга перебити його стала за Майєю.

— Маю, Ромене, найдокладніші матеріали. Все підраховано, зм'яно. І коли хочеш, я навіть сама бігала до мартенівців.

— Значить, буде?

— Не буде, а є. За дві години одержимо штурмівку. Задоволений?

— Цілком,—посміхнувся Ромен.

Майя задирикувато кивнула головою і хутко зникла за штабелями деталей. Ромен з Вольфом випроводили її заздрістю очей і теж розійшлися.

Цех умикався у другий тур праці.

(Далі буде).

ЯН ЛИСОГОРКО

КОРОЛЬ-ГАЗ

Розділи з поеми

II. У ГЕНШТАБІ ВІЙНИ

1.

ПРОФЕСОР не спаз
дев'ятнадцять
ночей.

Від мізку
клубок:

А ще й
дві сотні
пробірок
на черзі...

І досі
ніяк не вдається
досвід.

Хронометром
нерви,
на шапці сторіч:
Габеру*
знайомі
мільйон протиріч...

І віра
погордо
вартує чоло.
Вона не схибує
на грані
світанку.

І знову
на сході
одвічний шолом
підводиться
сонячним
танком.

Професор не спить.
Професор,
як привід з комедії Данте.
Він нерви вгвинтив
на шруба реторти.

Лежать ореоли
святого педанта
десь там, за порогом...

2.

... У порт,

За північ,
На зламаний графік
До берега катер.
Кусок географії:
Над урвищем берега
Кручена лінія
І душ солонавий
з морської води...
„О, море,

ти знаєш,
твої покоління
цей беріг
на славу,
на бурю
вели...“

Історія вміє
сваволю карати
сваволю
шлунку
під вибухом скель;

* Проф. Габер — німецький хемік, [що керував хемічною атакою
22 квітня 1915 р.

Учора
 одплили
 мітичні пірати
 в країну реальну—
 Музей.

 Сімнадцять матросів,
 incognito—двоє.

 Професор далекий
 від крові
 і бою...
 „Я ставлю цеглини
 в підмурок
 науки...“
 Професор не бачить,
 як тягнуться
 руки
 історії
 до його
 лябораторії.
 ОФІЦЕР:
 — Тут працює
 професор Габер?
 Професор:
 Так, гер!
 Говорили двоє.—
 Мовчав професор.
 Говорив професор.—
 Не змовчали двоє.
 ОФІЦЕР:
 — Тільки війною,
 навалою воен
 країна стане
 на шлях
 прогресу!..
 Професор:
 — Мій досвід
 несе
 поколінням радість,
 бо:
 голі скелі
 уродять жито,
 людство
 забуде слова:

„побиратись“,
 „голодний“,
 „не ситий“,
 Злидні стануть
 за нами,
 як міт,
 коли пролунає
 про винахід вість...
 До того ж,
 панове,
 пора зрозуміти,—
 я пацифіст.
 Мій досвід
 на герць
 викликав смерть...“
 Виблискує зброя
 хемічних реакцій...
 Офіцер (перебиває):
 — Професоре,
 смертельні акції
 піднімуться тепер.
 Ваш досвід
 потребує нація!
 Невже в очах
 байдужість ходить?..
 — Шакали
 Заходу
 і Сходу
 кільцем багнетів
 стиснули
 державу.
 Невже
 висітимуть
 замки іржаві
 на склепах хемії?..

 (Де не до послуг згода,
 там запанує сила)

 Так „нація“ професора
 просила,
 щоб він
 рушійну
 силу рідини
 віддав
 на послуги
 війни.

Ні!
Хемія не схудне марно!
Хто там сказав
„Габер помер“?

Офіцер:
— І так,
професоре,
мільйон марок?

Професор:
Так, гер!

3.
З того часу,
як ніч,
над містом
лягала
морокком рясним,—
У кабінеті
пацифіста
Розташувався
штаб
війни.

4.

Над інститутом
кайзера Вільгельма
тривога
биндою Бодє
Осіння ніч—
зрадлива шельма—
все заховала
від людей.
Вони проходили—
і руки,
голодні очі
пухли гноєм...
Ніхто не знав,
що тут
наука
вже спарувалася
з війною.
Кров зупинилася
в аорті
і серце
йокнуло
у раз;
з хемічних формул у реторті
родився хлопчик—
Король—Газ.

III. КОРОЛЯ ВІТАЮТЬ.

(Музика баталії страшна і грізна.
Вона не визнає розмірів і не обмежується від „сі“ до „до“).

Війна добігала
до передових позицій.
Війна ставала у позу
Наполеона.
Кому ж розламати пази ці
тремтячих
твоїх полігонів?
Два кроки і море
зустріне тебе.
До моря рукою
та—
зась..

Небо від куль
в надвечір'ї
рябе.

Небо,
на землю
злазь!

Два слова
навхрест:
„ваші“
„наші“,

важко лягають
в повітрі.
Купається мрія
в портах Ля-Маншу,
в крижаних
обіймах Іпру.

Ніч на багнеті
 заснула спокоем
 над трупом
 живої дороги.
 Тільки прожектор
 променем
 в око б'є
 цвяхким поцілунок
 тривоги.
 Хіба ж добжиш
 до кінечних поренч?—
 За мапою фронту
 фельдмаршал Френч.
 Війна гартувала
 наснажену скронь ту.
 Він вірить
 в незламність
 французького фронту.
 Він вірить...
 Та враз,
 Відганяючи
 острах утоми,
 На шанці
 повзло
 невідоме.
 Туман—
 не туман
 і дим—
 не дим.
 Наказ не зупинить
 важкої ходи...
 Назустріч
 здивовано
 тягнуться шиї
 незламних
 французьких
 траншеїв.
 І раптом
 хтось крикнув:
 І інший вже крикнув.
 — в землю залазь!
 Газ! Газ!
 (Побігло це слово
 ногами зорі).

— Землю!..
 Землю до носа...
 Беріть!..
 Та падали в корчах,
 хоч постріл
 утих.
 — Куди заховатись?
 Де зброю знайти?
 А ранок
 виплюнув шлунок
 крізь рот..
Французи
 звільнили
 фронт.
 Телеграфісти всесвіту
 дротами лазили:
 — Німці застосували
 на фронті
 гази!
 — Німці культуру
 знищили знову!
 — Німці ще раз
 зламали умову!
 Тоді,
 перетинаючи думку
 хордою,
 вбивця освічений,
 виступив у палаті лордів
 з протестом
 лорд Кітченер:

 „Держави, що домовляються, зобов'язуються не вживати набоїв, які мають на меті виділювати задушливі або отруйні гази“.
 (Умова, що її підписала Антанта та Німеччина на Гаазькій конференції).
 той,
 хто щойно
 захищав культуру,
 хто за умову—
 неначе на сказ.
 Англії видав
 ту ж саму фактуру:
 —Long live the King gas! *

*) Англ.— „Хай живе Король газ“ —(автор).

V. ХЕМІЧНИЙ БІЙ

Тиша не любить, коли
турбувати.

Звичка така у тиші.

Зранку стріляли окремі
гармати—

Надвечір знову тиша.

На мить відхилити б військовий
наказ

завжди молодого інстинкту,

забули б про війни,

про смерть

і про газ,

про присуд цього поединку.

І вийти б у поле з смарагдами
кіс

на вогких покосах робіт...

Та знову тривогу з собою

приніс
далекій набій.

Упав.

—Протигаз!

Звичку не купувати для
легенів.

Звичка з нами завжди.

Хто ж протигаз розірве мені?

Хто? Скажи!

Тоді тисячі набоїв

полетіло на нас

Різнокольоровими хрестами.

Серце йокнуло останній раз
і...стадо.

На місячне холодне сяйво

шле п'ятнадцять танків.

Іпритом, вороже, ти зайво

оббризкуєш світанки.

Життя сховали ми в живіт
крицевої потвори.

Ми вийдем звідцільа живі,

але не вийде ворог.

Останню хвилину замкне

бальон рідкого кисню.

Нічого, вороже, не втнеш,—
я вже ступню натиснув.

Три батальйони за вікном

танк—в газосховище по п'ятах.

І бачу як знов і знов

летять, немов прокляті,

розпатентовані хрести.

Трьом батальйонам важко йти

та кожний усвідомив ціль.

За кого. Що. чому. І за що.

Чому ж гвинтівка у руці,

Гуцули, важча?

Невже безсилий протигаз?

І враз

Жах на обличчі захолов:

Що ж з батальйоном сталося?

Сповзала гума молоком,

Скорченими пальцями...

Хемія виривала захисту ось.

Гуму на носі розмазуй.

І став безсильний протигаз

Проти газу.

Здавалося, маленький жарт,

черговий вибрик короля.

Він просто жартом розважався

і полював на дикий ляк.

Для жарту захист відібрав

і розчинив у газі маску.

І знову хтось кричав:

„Ура!“

Ура, без маски!

Пройшло над степом п'ять

хвилин

Важких, як відблиски світанку.

Пройшли два кроки, всі лягли,

та не лягали танки.

В них протигаз—рука.

Моя рука—робітника.

VI. НІМЕЧЧИНА

Залякано кричав Потсдам,

Пишаючись старечим Фрідом:

Я короля вам не віддам.

Та посміхнулися з Потсдаму
лиця.

—Хай боронять королівський
трон прибічники твоєї кляси!

Сьогодні вже на Фрідріхштрассе

Гаряча, невсипуща кров.

На чорнім піднебінні хмар

Червону бинду зав'язав.

Це йде Берліном пролетар:
Ich war, ich bin, ich werde Sein!*

Ламаючи ногами темінь,
Назустріч пострілів шалено.
Це рушив колективний Тельман
на бій останній з королем...
Це крок нещадної, гіркої,
це бомба помстою за ріг.
Берлін з піднятою рукою,
Krieg dem Krieg

VII ЧЕХО-СЛОВАКІЯ

Там ясність в очах
недоконаним сном.
Сон — це найближчий товариш,
Здалеку вітер притих за вікном.
— Пива, качай, пивоваре!
Чехо-Словакія. Знаю цей край —
Пуп рахітичного Франца
Хто ж твій, Словакіє, спокій
укравав,

Хто твої виховав танці?
Ні, ще не все.
Хто співає пісень,
в радості хтось заводить.
— Пиво, не пиво, а злото несе
Геній військових заводів!
Яном Кубеліком струни гудуть
Страдіваріус заздрить в роботі.
Заводи твої вже сьогодні
ведуть

Всесвіт на ешафоти.
Краю, музико! Де ж твій скри-
жаль, Чехо-Словакіє, кажеш
пропав?

Ні, Він у Боно, в Братіславлі,
у Празі
Чекає чанами смерть для набоїв.
Плинністю пороху криді і газів,
Візьме цю зброю з собою
до бою.

Шкода, що Шкода працює на
шкоду
В Констанцу, на Гамбург
вагони,

Туди, в порятунок далекому
сходу

Ти сьогодні під пальцями
Серце Словакії гонить.
лусла струна.

Гусом тривога ходить.
Вийшла з завулків ударно-
вина:

— Все відібрали у Шкоди.
Тепер не захистить ні Ілек,
ні Гайнц,
Не тридцять, а триста партій.
— Пий пиво, Словакія, пий
і впивайсь.

Хай грає Кубелік у кварти.
Ми вийшли із Пільзена,
вийшли з осель.

Прага зламала пальці.
Пивом гарячим заграло усе:
Valka — valce! ***

VIII. ФРАНЦІЯ.

Коли в Нотр-Дам'ї іржали коні,
А над Парижем кулями гра-
лися,—
заводи Сітроєна ламали закони,
сьогодні закони нові видавали.
Блимав вогонь синім волошком
Сьогодні не час розглядати.
Бігли нероби, засапавшись
трошки,
До невідомого салдата,
Бігли панянки, панії, пани,
бігли, благали, наказували...
На площі Зорі хтось

їх зупинив,
на площі Зорі хтось образив їх.
Сивенький дідусь припадав до
плити.

Від губ засмальцьовано лати.

Дідусь:

— Скажи нам, чи довго мов-
чатимеш ти.
Скажи, невідомий салдате!

* Німецьке—Я був, я є, я буду.

** Німецьке—„Війна війни“

Ти бачиш, що Францію
ріже ланцет.
Париж в революцію грузне.
Що скажеш солдате,
що скажеш на це,
Славетний і чесний Французе?
Хвилину чекала на відповідь
арка

хвилина, як бомба у сні,
над Елісейськими осінні хмари
вслухалися в розмову ніг.
І голос солдатський у натовп
вгруз.

Він відповів людській отарі:

Н. відомий солдат

— Послухайте, я не француз!..

• *Буржуа:*

— А хто ж ти?

Н. солдат:

— Я—пролетарій...

Тоді на башті північно Ейфеля
Париж розіллвся мільйонами
ген.

Шляхи до Версалю, огняним
гейзером:

Querre à la querre!*

ІХ. ЕСПАНІЯ

Не спинили цих слів Піренеї,
Назустріч Севільї історія встала

Ногами до моря на вогкі панелі,
очима назустріч повстань.
І знову лякали ми сивого бога
ударом підошов у ковані двері.
Вже світить Еспанія свічку со-
бору.
Guerra á la guerra!***

Х. ІТАЛІЯ

Вітри з океану—холодні вітри.
І місяць у безвість канув.
Упала під ноги історія Риму
на трупа свого Ватикана.
Папа, забувши і ранг і літа,
(та пізно спасатись тепер)
над зівом Везувія грізно

Спартак

Querra á la querra!***

ХІ. ПОЛЬЩА

Швидше й швидше лети,
поспішай
мазуркою, пушком шуршавим.
Хай іскра остання зламає одчай
глухих передмість Варшави.
Грайте музики, танцюйте пани.
На досвітку проше до бойні.
Ми пісню принесли на крилах
війни:

—Wojna — wojnie!****

* Французьке—Війна—війні.

** Іспанське—„Війна—війні“

*** Італійське—теж.

**** Польське—теж.